

ספק אם אפשר לפדות בכור אצל¹³⁹. בערכים אחרים של האנציקלופדיה.

פּוּרִיּוֹת וְעֵקְרוֹת

ב. רקע מדעי

א. הגדרת המושג

נתונים כלליים

הדרישות הבסיסיות – היכולת להגיע להריון וללידה תלויה בגורמים פיסיולוגיים, אנטומיים, חיסוניים, ופסיכולוגיים מורכבים.

פוריות היא היכולת של האיש והאשה להביא ילדים לעולם. המושג נובע מהשם 'פרי', היינו היכולת לעשות פרי, וזה משותף לבני אדם, לבעלי חיים, ולצמחים.

הגבר צריך כושר יצירה תקין של תאי זרע; אנטומיה תקינה של איברי הרבייה לייצור ולהובלת תאי הזרע; ופעילות מינית תקינה, על מנת להחדיר לנרתיקה של האשה כמות תקינה של תאי זרע תקינים מבחינת התיפקוד, המבנה והתנועתיות.

עקר הוא איש שאין בו כוח ההולדה¹, ועקרה היא אשה שאינה יכולה ללדת². יתכן ששורש המושג 'עקר' הוא שנעקר ונסתלק כוח ההולדה, בין באיש ובין באשה.

מושג הפוריות והעקרות קיים גם בבעלי חיים³.

האשה צריכה מערכת הורמונלית תקינה בציר של בלוטות ההפרשה במוח ובשחלה על מנת לאפשר מחזור תקין, יכולת ביוץ תקינה, ומערכת הורמונלית תומכת תקינה. החצוצרות צריכות להיות פתוחות עם תנועתיות תקינה על מנת לקלוט את הביצית שחרגה מהשחלה, ועל מנת לאפשר מפגש בין הזרע והביצית. על תא הזרע לחדור לתוך הביצית ולהפרות אותה, והעוברון צריך לנוע מן החצוצרה אל הרחם. רירית הרחם צריכה להיות תקינה על מנת לקלוט את העוברון, ולאפשר לו התפתחות תקינה. דבר זה מצריך גם מערכת הורמונלית מתאימה

באופן מושאל משמש המושג 'פוריות' לכוח יצירה רב, המביא תוצאות רבות, והמושג 'עקרות' משמש לדבר שאינו מביא לתוצאות.

הענף ברפואה העוסק בפוריות ועקרות האשה הוא גינקולוגיה⁴, והענפים ברפואה העוסקים בפוריות ועקרות הגבר הם הגינקולוגיה והאורולוגיה⁵.

בערך זה יידונו ההיבטים הרפואיים וההלכתיים הנוגעים לפוריות ולעקרות. חלקים רבים הנוגעים לנושאים אלו נידונו

[4] gynecology. מילה יוונית המורכבת משניים – gyne – אשה; logos = מילה, תורה, היינו תורת האשה. [5] urology. מילה יוונית מורכבת משניים – ouron = שתן; logos =

במשב"ז סק"ח. וראה עוד בס' פדיון הבן כהלכתו פ"ה הע' 29-30. [139] מנ"ח מ' שצב. [1] דברים ז יד. [2] בראשית יא ל; ישעיה נד א. [3] דברים ז יד; ע"ז כב ב ועוד.

לאורך ההריון.

בכל מקרה מדובר בעקרות קבועה ובלתי ניתנת לתיקון. יש להדגיש, כי זוג שלא הצליח להגיע להריון בתוך שנה, עדיין יש לו סיכויים להגיע להריון בדרך טבעית של קיום יחסי אישות סדירים. לפיכך, לא תמיד מוצדק להתחיל בטיפולי פוריות רק על סמך ההגדרה הפורמלית⁸.

יש צורך ביחסי אישות סדירים כדי שהזרע יחדור למערכת הרבייה של האשה בסביבות זמן הביוץ. אי התאמה נפשית בין בני הזוג עלולה לפגוע בתהליך זה.

סיכויי הריון – לזוג נורמלי ובריא מבחינה מינית הסיכוי להרות תוך חודש הוא 25%, תוך 3 חודשים – 57%, תוך חצי שנה – 72%, תוך שנה – 85%, ותוך שנתיים – 93%⁶.

שיעור הפריזון – בישראל, בשלהי המאה ה-20 למניינם, היה שיעור הפריזון הכללי 2.9 ל-1,000 נשים. בקרב היהודים היה שיעור הפריזון 2.6, זאת בהשוואה לשיעור של 3.47 בשנת 1965 ושיעור של 3.64 בשנת 1955. במחצית השנייה של המאה היתה ירידה של כ-23% בשיעור הפריזון. שיעור הפריזון בישראל היה גבוה יותר ממרבית מדינות אירופה⁷.

הגדרת עקרות – עקרות של זוג מוגדרת בדרכים שונות. ההגדרה המקובלת היא חוסר יכולת להרות במשך שנה למרות קיום יחסי אישות סדירים ובלתי מוגנים. כמובן שלפי הגדרה זו לא

שכיחות עקרות – השכיחות של זוגות בלתי פוריים משתנה בהתאם להגדרות שונות, ובהתאם למוצא אתני⁹. הנתונים בספרות לא תמיד משקפים את השכיחות האמיתית, שכן הם מדווחים ממרכזים רפואיים לטיפולים בעקרות, אך אנשים משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות לא מגיעים לבירורים אלו, ודווקא שם יש שכיחות גבוהה של אי-פוריות¹⁰. קיימים גם הבדלים בדיווחי הספרות ביחס לאחוז היחסי של סיבות שונות לעקרות¹¹. כמו כן יש הסבורים, שאחוז הזוגות הבלתי פוריים עולה בהתמדה בשנים האחרונות. יש חוקרים שהוכיחו ירידה באיכות תאי הזרע ובכמותם ב-50 השנים האחרונות¹², ולעומתם, יש שלא מצאו עדות לכך¹³. וכמו כן יש המדווחים על עליה משמעותית בשכיחות העקרות של נשים בשנים האחרונות¹⁴. הסיבות לעליה בשיעורי העקרות והעקרות בשנים

מילה, תורה, היינו תורת השתן, והכוונה לענף העוסק בדרכי השתן של האיש והאשה, וכן עוסקים מומחים אלו בדרכי הרבייה של הגבר. [6] ראה A.F. Guttmacher, *JAMA* – 161:855, 1956. [7] הנתונים הללו לקוחים מהפרסום 'מצב הבריאות בישראל 1999' היוצא לאור על ידי המרכז הלאומי לבקרת מחלות של משרד הבריאות (פרסום מס' 213). [8] ראה – E.R. te Velde and B.J. Cohlen, *N Engl J Med* P.A. Matchbanks, et al, [9] 340:224, 1999

J Epidemiol 130:259, 1989; W. Cates, et al, *M.B. Epidemiol Rev* 12:199, 1990. [10] Hirsch and W.D. Moser, *Fertil Steril* 47:618, 1987. [11] H. Yavetz, *Isr J Med Sci* 31:238, 1995. [12] E. Carlsen, et al, *BMJ* 305:609, 1992; J. Auger, et al, *N Engl J Med* 332:281, 1995; S. Irvine, et al, L. Bujan, et al, [13] *BMJ* 312:467, 1996. [14] H.W. Jones and J.P. Toner, *N Engl J Med*

זו תלך ותצטמצם, ככל שיגדל הידע הרפואי-מדעי ביחס לבעיות פוריות ועקרות, וככל שהמרכזים הרפואיים יוכלו להקדיש יותר משאבים לביורור נושאים אלו. שכן בעית המשאבים המוגבלים פוגעת גם בבעית האיבחון והטיפול בעקרות, ויתכן שבנושא זה יש אף בעייתיות מוגברת, שכן מחד גיסא לא מדובר על מחלות מסכנות חיים, ומאידך מדובר על טיפולים יקרים במיוחד²⁴.

עקרונות איבחון וטיפול — בשנים האחרונות חלה התפתחות גדולה מאד בהבנת התהליכים הגורמים לאי פוריות, באיבחונם, ובדרכי הטיפול בהם.

ניתן כיום לאבחן רבות מהסיבות לעקרות הגבר, האשה, או הזוג. כמו כן ניתן כיום לטפל בחלק ניכר מההפרעות בפוריות הגבר, האשה, או הזוג. ההערכה היא, שכמחצית הזוגות הסובלים מאי פוריות מצליחים להגיע להריון וללידת צאצאים. מידת ההצלחה תלויה במשך אי הפוריות, בגיל האשה, בסיבת אי-הפוריות, ובעיקר בניצול אפשרויות הטיפוליים המתקדמים והטכנולוגיות החדישות להפריה. כמו כן יש זוגות עקרים שמגיעים להריון וללידה ללא כל טיפול,

האחרונות הן כנראה מרובות, וכוללות חשיפה לגורמים סביבתיים ותעסוקתיים שונים, כגון רעלנים כימיים וקרינתיים¹⁵, עישון¹⁶, שימוש בסמים רכים וקשים¹⁷, ושינויים באורח החיים המעודד קריירה נשית ודחיית גיל הנישואין. קיימת שכיחות יתר של בעית פוריות בנשים אתלטיות המשתתפות בפעילות ספורטיבית נמרצת¹⁸. לעומתם יש הסבורים, שלא חל שינוי משמעותי בשנים האחרונות באחוז הזוגות הבלתי פוריים, ובין השנים 1965-1988 היה השיעור כמעט קבוע והוא נע בין 13%-14 מכלל הזוגות¹⁹.

שכיחות העקרות באוכלוסייה הכללית נאמדת בכ-10%-15 מכלל הזוגות²⁰, היינו ככל זמן נתון כ-100 מיליון זוגות ברחבי העולם סובלים מאי-פוריות. מתוכם בכשליש מהמקרים נובעת העקרות מבעיות פוריות בגבר; בכמחצית מהמקרים הסיבה נובעת מבעיות פוריות באשה; ובכחמישית מהמקרים הבעיות נובעות מאי התאמה רפואית של בני הזוג²¹. בכ-10%-30 מהמקרים יש יותר מסיבה אחת לעקרות הזוג²². בכ-10% מהזוגות העקרים לא ניתן למצוא סיבה מוגדרת לעקרות²³. יש להניח, כי קבוצה

E.R. Baker, *Fertil* [20] .*Rev* 12:199, 1990
Speroff, loc. cit., [21] .*Steril* 36:691, 1981
H.W. Jones and J.P. Toner, *N* [22] .p. 816
Engl J Med 329:1710, 1993; M.G.R. Hull, et
S. — [23] .*al*, *BMJ* 291:1693, 1985
Skel, *JAMA* 268:2930, 1992. וראה גם
במאמר S.B. Jaffe and R. Jewelewicz, *Fertil*
R.M. [24] .*Steril* 56:599, 1991
Winston, *Baillieres Clin Obstet Gynecol*
על 5:551, 1991; Jones and Toner, loc. cit

329:1710, 1993; M.R.G. Hull, et al, *BMJ*
S.B. Jaffe and R. [15] .291:1693, 1985
Jewelewicz, *fertil Steril* 56:599, 1991; D.M.
de Kretser, *BMJ* 312:458, 1996 [16] ראה
C.G. Smith and [17] .ע' עשון הע' 60 ואילך.
R.H. Asch, *Fertil Steril* 48:355, 1987
B.B. Green, et al, *Am J Publ*
[18] ראה *Health* 76:1432, 1986; Z. Speroff, et al (eds),
Clinical Endocrinology and Infertility, 4th ed,
Cates, et al, *Epidemiol* [19] .1994, p. 808

וההערכה היא שהדבר קורה בכ-3% כל חודש²⁵.

איבחון עקרות – בירור ראשוני של זוג עקר כולל בדיקת הזרע, בדיקות הורמונליות, בדיקת הביוץ, ובדיקת הרחם, החצוצרות והאגן. לפי סקרים שונים ניתן להגיע לאבחנת סיבת העקרות של הזוג בדרך ראשונית זו בכ-70%-85²⁵. ביתר המקרים יש צורך בבירורים מתוחכמים ויקרים במיוחד. באחוז ניכר ממקרים אלו לא ניתן כיום להגיע לתוצאות חיוביות, למרות ההשקעה הרבה של בני הזוג, הן מבחינה גופנית ונפשית, והן מבחינה כלכלית²⁶.

טיפולים לתיקון עקרות – הטיפולים לתיקון העקרות כוללים תרופות הורמונליות ואחרות, השבחת הזרע, תיקונים ניתוחיים של פגמים שונים, ועקיפת פגמים שונים באמצעים מלאכותיים, כגון הזרעה מלאכותית²⁷, או הפריה חוץ-גופית²⁸ בטכניקות שונות. בזוג עקר ללא ממצאים המעידים על הפרעה מוגדרת באיש או באשה, או כאשר מדובר בתת-פוריות של הגבר, יש

הממליצים כשיטה טיפולית ראשונה לבצע הזרעה מלאכותית מזרע הבעל בתוספת טיפול לביוץ-יתר של האשה²⁹.

עקרות הגבר – סיבות וטיפולים

הסיבות לעקרות הגבר הן מגוונות³⁰:

יש שהבעיות הן במבנה איברי הרבייה (האשכים, צינורות הזרע, הערמונית, והגיד), בתיפקודם, או במחלות ופציעות שלהם. חלק גדול מבעיות אלו ניתן לתקן באמצעים ניתוחיים³¹.

כמו כן יכולה להיות הפרעה במבנה הוורידים של האשכים ושק האשכים, היינו דליות האשך³², דבר הגורם לירידה באיכות הזרע. שכיחות דליות האשך באוכלוסיית הגברים הלוקה בפוריות גבוהה, ונעה עד כדי 63%³³. קיימות שיטות איבחון ומדידה שונות לבעיה זו³⁴. הטיפול בבעיה זו הוא ניתוחי³⁵.

יש שהבעיות הן במבנה, בכמות, או בתיפקוד של תאי הזרע ושכבת הזרע.

[32] varicocele. L.A. Eskew, et al, [33] *fertil Steril* 60:693, 1993 [34] ראה סיכום הגישות הרפואיות לדליות באשך – A.J. Thomas and M.A. Geisinger, *Urol Clin N Am* 17:893, 1990 וראה בארכיון במאמרם של א. בר-און וד. ויס, אסיא, חוב' סז-סח, תשס"א, עמ' 23 ואילך. על השאלות המיוחדות הנוגעות לשיקולים הרפואיים בטיפול בדליות אשך במתבגרים ראה – D. Pozza, et al, *J Androl* 15:43, 1994; E.J. Kass and C. Reitelman, *U Clin N Am* 22:151, 1995 [35] ראה – B.C.H. Peng, et al, *Fertil Steril* 54:143,

בעית המשאבים המוגבלים בכלל – ראה ע' משאבים מגבלים. [25] Jones and Toner, loc. cit.; T.B. Hargreave and J.A. Mills, *BMJ* V. Insler and – [26] 316:1438, 1998 .B. Lunenfeld, *Isr J Med Sci* 31:572, 1995 [27] ראה ערכו. [28] ראה ערכו. D.S. [29] Guzick, et al, *N Engl J Med* 340:177, 1999 [30] ראה סיכום הגישות והטיפולים בעקרות של הגבר במאמר – S.S. Howards, *N Engl J Med* 332:312, 1995 וראה גם בע' הזרעה מלאכותית ברקע המדעי. [31] כגון תיקון hypospadias. וראה בנידון בע' מילה הע' 494 ואילך.

את הזרע מתוך השתן בתנאים מתאימים, ולהזריעו באשה⁴⁶.

יש שהבעיות נובעות מהפרעות חיסוניות, כאשר נוצרים בגופו של הגבר נוגדנים לזרע.

יש שהבעיות נובעות עקב הפרעה בייצור הורמונים האחראים על יצירת תאי הזרע⁴⁷. ניתן לטפל במצב זה על ידי תרופות מתאימות.

יש שהבעיות הן ביכולת הזיקפה, היינו אינ-אונות⁴⁸, או היעדר כוח-גברא. ההגדרה המקובלת למצב זה היא חוסר יכולת להגיע לקישוי מספיק על מנת לקיים יחסי מין⁴⁹. מצב זה יכול לנבוע מבעיות באספקת הדם לאיבר הזכרי, מליקויים במערכת העיזבוב לאיבר, מהפרעות במערכת ההורמונלית, כתופעת לוואי לתרופות שונות, עישון, אלכוהול וסמים, או מבעיות נפשיות שונות, בעיקר דכאון וחרדה. קיימת שכיחות יתר של הבעיה הזו בחולי סוכרת, בחולי יתר לחץ-דם ובחולי לב וכלי דם. יש המעריכים את שכיחות הבעיה הכוללת בדרגות חומרה שונות בסדר גודל של כ-50%. ההפרעה תלויה בגיל, ושכיחותה המוערכת היא כ-5% מבני 40 שנה,

מדובר במיעוט תאי זרע³⁶, או בתאי זרע עם תנועתיות ירודה³⁷, או בתאי זרע בעלי מבנה לא תקין³⁸. ניתן לאבחן את הבעיות הללו בעזרת ספירת תאי הזרע, בדיקת תנועתם, תרבית זרע, בדיקה אלקטרון-מיקרוסקופית, דיקור אשכים, ביופסיה של אשכים ועוד. ניסיונות לטיפול בבעיות אלו על ידי תרופות שונות בדרך כלל אינן יעילות³⁹. ניתן לסייע בפתרון בעית העקרות הזו על ידי טכניקות שונות של השבחת תאי הזרע, וטכניקות שונות של הזרעה מלאכותית, או הפריה חוץ-גופית⁴⁰. אכן, אם מדובר בהיעדר זרע מוחלט⁴¹, אין פתרון לגבר זה.

יש שהבעיות נובעות מקושי בהוצאת הזרע⁴² או קושי בהזרעה⁴³. פגיעות בחוט השדרה, או מחלות כלליות שונות (כמו סוכרת או טרשת נפוצה) יכולות לגרום להפרעה בהוצאת הזרע. הטיפולים למצבים אלו כוללים תרופות, גירוי חשמלי באזור פי הטבעת, גירוי מכני של איבר המין, או הוצאת הזרע מצינורות הזרע בניתוח והזרעתו המלאכותית באשה⁴⁴. ניתוחים בצוואר שלפוחית השתן, או כריתת ערמונית יכולים לגרום להפרעה בהזרעה, כך שהזרע יחזור לתוך שלפוחית השתן ויצא עם השתן ולא בעת הקישוי וההזרעה⁴⁵. ניתן לעתים לאסוף

[40] ראה בערכיהם. [41] aspermia, [42] .ejaculation [43] .emission [44] .ejaculation [45] .cit. [46] P.J. van der Linden, et al, *Obstet* [47] .*Gynecol* 79:126, 1992 [48] .*impotence* [49] W.H. Masters — and V.E. Johnson, *Human Sexual*

1990; S.S. Howards, *Infertil Reprod Med* [36] .*Clin N Am* 3:429, 1992 היינו כאשר ספירת תאי הזרע מדגימה פחות מ-20 מיליון למ"ל. [37] .asthenospermia [38] .teratospermia [39] B.C. Dunphy, et al, ראה סיכום על בעיות אלו, [39] *Fertil Steril* 51:324, 1989 — [40] S.S. Howards, *N Engl J Med* 332:312, 1995

25-25% בקרב בני 65 שנה, וכ-75% בגיל 80 שנה⁵⁰. ניתן לטפל במצב זה באמצעים פסיכולוגיים, בהשראת הזיקפה באמצעות ואקום, בהזרקה חומרים המרחיבים כלי דם לתוך הגופים המחילתיים שבאיבר הזכרי⁵¹, או בהשתלת תותבים לתוך האיבר, אשר יכולים להיות קשיחים או מתנפחים⁵². התכשיר היעיל ביותר להשראת זיקפה, ואשר ניתן דרך הפה, הוא ויאגרה⁵³, שאושר לשימוש בארה"ב בשנת 1998, ועורר תהודה ציבורית בינלאומית רחבה מאד, וסיקור תקשורתי רחב מאד. לפני אישורה הרשמי עברה התרופה 21 ניסויים קליניים מבוקרים כפולי סמיות בהם השתתפו למעלה מ-3700 גברים אשר סבלו מקשיי זיקפה.

יש שהבעיות הן בתיפקוד הרגשי, כגון רתיעה מקיום יחסי אישות, או שפיכת זרע מוקדמת. בעיות אלו יכולות להשפיע לרעה על מערכת היחסים שבין הבעל לאשה, כאשר אין אחד הצדדים יכול להגיע לסיפוק מיני עם בן/בת הזוג. קיימות שיטות טיפול שונות, רובן על בסיס של פסיכותרפיה ושינויי דפוס

התנהגותי, וחלקן על בסיס תרופתי⁵⁴.

עקרות האשה — סיבות וטיפולים

הסיבות לעקרות האשה אף הן מגוונות ומרובות⁵⁵:

יש שהבעיות הן במבנה איברי הרבייה של האשה (השחלות, החצוצרות, הרחם, והנרתיק), בתיפקודם, או במחלות ופציעות במערכות אלו. הפרעות אלו יכולות להיות בגלל בעיות מולדות או נרכשות. מומים מולדים באברי הרבייה של האשה יכולים להיות חוסר רחם, חוסר נרתיק, שינויים במבנה הרחם והנרתיק, או חוסר שחלות. אחת הסיבות השכיחות להפרעות מסוג נרכש הם זיהומים חוזרים באגן⁵⁶, אשר גורמים לחסימה בחצוצרות, וכן הפרעה שבה יש צמיחה של רירית רחם באזורים שמחוץ לרחם, ועקב כך נגרמות הידבקותיות באגן וסביב הרחם⁵⁷. ניתן לאבחן שינויים אלו על ידי בדיקות אל-שמע⁵⁸, על ידי בדיקה לפרוסקופית, ועל ידי צילומים מתאימים. חלק מהבעיות הללו ניתן לתיקון באמצעים ניתוחיים.

במאמרים — H. Padma-Nathan, et al, *N Engl J Med* 336:1, 1997; NIH Consensus, loc. cit.; G. Wagner and I.S. de Tejada, *BMJ* 316:678, 1998. [53] Viagra. שמו המדעי הוא sildenafil citrate. ראה על תרופה זו במאמר I. Goldstein, et al, *N Engl J Med* 338:1397, 1998. [54] סיכום חלקי של הסיבות הרפואיות לעקרות הגבר ודרכי הטיפול בהם ניתן למצוא במאמר — N.E. Skakkebaek, et al, *Lancet* — 343:1473, 1994. [55] ראה גם בע' הפריה חוץ-גופית ברקע המדעי. [56] pelvic inflammatory disease = PID. [57] endometriosis. [58] ultrasound.

Inadequacy, 1970 וראה עוד על הגדרת המושג וההשלכות הנובעות מכך במאמר — NIH Consensus Developmental Panel on H.A. [50] Impotence, *JAMA* 270:83, 1993. Feldman, et al, *J Urol* 151:54, 1994. אמנם קיימים נתונים אחרים במחקרים אחרים. [51] כגון papaverin, prostaglandin. ראה על טיפולי הזרקה תוך-מחילתיים במאמרים L.I. Lipshultz, *N Engl J Med* 334:913, 1996; G.C. Williams, et al, *Br J Urol* 81:889, 1998. [52] J.N. Kabalin and J. Kuo, *J Urol* 158:456, 1997. סיכום ערכני של הסיבות לאין-אונות ודרכי הטיפול בה ניתן למצוא

אישות, או ווסת ארוכה מהרגיל. ביחס למחזור קצר – ההערכה היא שכ-30% מהנשים יש להן מחזור בן 26 ימים או פחות⁶³, ויש שחישבו אף אחוז גבוה יותר⁶⁴. בכל המקרים הללו לא יכולים בני הזוג לקיים יחסי אישות בזמן המתאים להפריית הביצית⁶⁵.

יש שהבעיות הן בתיפקוד הרגשי, כגון חוסר עוררות מינית, וסגירת פתח הנרתיק בעת קיום יחסי מין מחשש לכאבים בעת קיום יחסי מין, היינו פרע-זיווגי. מדובר במצב קבוע של כאב באיבר המין של האשה בעת קיום יחסים⁶⁶, או מצב של כיווץ לא רצוני של שרירי ריצפת האגן ושל השרירים סביב הנרתיק, המקיפים את השליש החיצוני שלו, בכל פעם בו נעשה ניסיון אמיתי או מדומה לחדירה נרתיקית⁶⁷. כיווץ השרירים מונע לחלוטין חדירה נרתיקית או גורם לכאבים קשים בזמן חדירה. בעיות אלו יכולות להשפיע לרעה על מערכת היחסים שבין הבעל לאשה, כאשר אין אחד הצדדים יכול להגיע לסיפוק מיני עם בן/בת הזוג. קיימות שיטות טיפול שונות, רובן על בסיס של פסיכותרפיה ושינויי דפוס התנהגותי, חלקן בעזרת תרגילים שונים, וחלקן על בסיס תרופתי.

כמו כן יכולים גידולים שונים לפגוע ברחם או בשחלות.

יש שהבעיות נובעות מהפרעות בכיווץ, שיכולות להיות עקב בעיות מבניות של השחלות, עקב הפרעות בהפרשת ההורמונים הנחוצים לתהליך הכיווץ מהמוח או מהשחלה, או עקב מחלות ופגיעות במערכת העצבים המרכזית או בבלוטות הפרשה שונות. האבחנה נעשית על ידי בדיקות אל-שמע, בדיקות הורמונליות, בדיקת איכות ריר צוואר הרחם, ובדיקות רירית הרחם על ידי ביופסיה מאזור זה⁵⁹. הטיפול בהפרעות אלו כולל מתן תרופות המגרות את הפרשת ההורמונים, או מתן תחליפי ההורמונים⁶⁰. אכן בנשים עם בעיה ראשונית בשחלות, מידת ההצלחה של טיפולי-גריה אלו היא מועטת ביותר⁶¹.

יש שהבעיות נובעות מהפרעה במערכת החיסונית, כגון יצירת נוגדנים נגד תאי הזרע או נגד העובר⁶².

יש שהבעיה היא הלכתית, כגון ביוץ מוקדם ומחזור קצר, דימומים חוזרים באמצע המחזור, דימומים בזמן קיום יחסי

הסיבוך הזה – ראה N, et al, Gleicher J.H. Check, [61] *Engl J Med* 343:2, 2000. et al, [62] *Fertil Steril* 53:811, 1990. S. Askel, *JAMA* 268:2930, 1992. [63] ר. טואף, הרפואה, עח:162, 1970. [64] ראה ב. לוננפלד, תורה שבעל פה, יח, תשל"ו, עמ' קיב ואילך. [65] וראה להלן הע' 234 ואילך. [66] *dyspareunia*. [67] *vaginismus*.

[59] ראה על בירורים אלה – L. Speroff, et al (eds), *Clinical Gynecological Endocrinology and Infertility*, 5th ed, 1994, Ch. 26. [60] ראה H.W. Jones and J.P. Toner, *N Engl J Med* 329:1710, 1993. טיפולי הפריה באמצעות גירוי שחלתי על ידי תרופות כגון גונדוטרופינים גורם להבשלת מספר ביציות ועקב כך נגרם הריון מרובה-עוברים בשכיחות גבוהה. יש מגמות שונות להפחית את

גורמים המשפיעים על פוריות/עקרות — מצינו במקרא ותלמוד חומרים וגורמים שונים שנחשבו כמשפיעים על הפוריות, יש שהגבירו את הפוריות, ויש שגרמו לעקרות.

הדודאים⁷⁴ מוזכרים בקשר לפוריות. הזיהוי הבוטני של הדודאים קשה, שכן כבר חז"ל⁷⁵ והראשונים⁷⁶ נחלקו בזיהויים. יש שמשמע מהם, שהצמח עצמו הוא בעל סגולות מרפא לעקרות; ויש הסבורים, שריחו הטוב מעורר לתשוקה מינית, אך כשלעצמו אין לו סגולות מרפא לעקרות⁷⁷.

היו מאכלים שונים שנחשבו כמגבירים את הזרע, ומאכלים אחרים נחשבו כממעטים את הזרע⁷⁸. יין נחשב כמעורר מבחינה מינית⁷⁹.

היו נשים עקרות שנהגו לבלוע עורלות של נימולים, כסגולה להוליד בנים זכרים, ואף שהיו פוסקים שהתירו זאת, דעת רוב הפוסקים לאסור⁸⁰.

שריח המור והאפרסמון היה מעורר את תאוות הבחורים. וכן מבואר ביחס לבנות ירושלים החוטאות (שבת סב ב). וראה רש"י ברכות מג ב ד"ה סמלק, שבלשון חז"ל הסמלק הוא יסמין, וכתב בגיליון מהרש"א שם שהוא הדודאים שבמקרא. זיהוי הסמלק עם יסמין מובא גם ברי"ח, בס' האשכול ח"א סי' כט, ערוך ע' כספן והלכות גדולות, עמ' 137 בהוצאת מקיצי נרדמים. לעומת זאת ברבינו יונה מובא שהכוונה לרוזמארין, ובשו"ע או"ח רטז ז הביא שלושה פירושים שונים על סימלק. [78] ראה ע' זרע הע' 30 ואילך. [79] ראה כתובות סה א; ויקרא רבה יב א. [80] ראה בנידון שו"ת הרשב"ש, סי' תקיח; מחזיק ברכה סי' עט אות ב; שולחן

גיל האשה מהווה גורם לעקרות, וככל שהאשה מבוגרת יותר סיכוייה להרות יורדים. במחקר אחד נמצא שהצלחה מצטברת של הריון אחרי 12 מחזורי טיפולים בהזרעה מלאכותית מגבר זר היו כדלקמן: נשים בגיל 26-30 — 74.1%; נשים בגיל 31-35 — 61.5%; נשים מעל גיל 35 שנה — 53.6%. כ-40% מהנשים מעל גיל 35 שנה לא מסוגלות להרות כלל⁶⁸. לעומת זאת קיימים תיאורים בודדים של הריונות בגיל 47 שנה ויותר, אם כי מדובר במקרים נדירים.

ג. פוריות ועקרות במקרא ובחז"ל

ברכה וקללה — עקרות היא קללה, ופוריות היא ברכה⁶⁹. מי שאין לו בנים, הרי הוא מנודה לשמים⁷⁰. אשה עקרה מרגישה עצמה כמי שמתה⁷¹, והעקר הוא אחד מארבעה הנחשבים כמתים⁷².

מפתח הלידה הוא אחד משלושה מפתחות בידי הקב"ה שלא נמסרו בידי שליח⁷³.

S. Shapiro, et al, *Adv Plan Parent* 6:45, [68] 1971. [69] שמות כג כו; דברים ז יד. [70] פסחים קיג ב. אמנם ראה תוס' שם, שהכוונה שאין לו בנים בפשיעתו. [71] 'הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי' (בראשית ל א). [72] נדרים סד ב; ע"ז ה א; ירושלמי נדרים ט ב; בראשית רבה עא ו; שמות רבה ה א; איכה רבה ג א; תנחומא צו יג. [73] תענית ב א; סנהדרין קיג א. [74] בראשית ל יד. [75] סנהדרין צט ב; בראשית רבה עב ב. [76] ראה רש"י, א"ע, רמב"ן, רבנו בחיי עה"פ בראשית ל יד. וראה עוד בתו"ש בראשית פ"ל אות מג. [77] ואמנם בשיר השירים ז יג מתוארים הדודאים כנותני ריח. וראה יומא ט ב,

אשה שנחשדה כסוטה, ושתתה את המים המרים, ונמצאה טהורה, אם היתה עקרה, הרי היא נפקדת⁸¹.

גיל הגבר כמעט לא היווה מקור לאי-פוריות, שכן גם גברים מבוגרים מאד היו בעלי כושר הולדה⁸⁸.

כוס של עקרין היה חומר המופק מצמחים, שהיו לו סגולות לגרימת עקריות באשה⁸².

יש מי שכתב, שהסיבה העיקרית לעקריות היא כישוף, הן כאשר האשה לא מסוגלת להרות, והן במקרים שבהם הגבר מאבד את כוח הגברא⁸⁹.

הקור נחשב כגורם לעקריות באשה⁸³.

נשים שנישאו אחרי גיל ארבעים שנה, שוב אינן יולדות⁸⁴.

נשים עקרות במקרא – מספר נשים עקרות נימנו במקרא, אם כי כל העקריות שנימנו במקרא נפקדו בסופו של דבר בבנים, חלק בגלל השתדלות ותפילה, חלק לאחר מסירת צרתן לבעליהן, וחלק ללא כל השתדלות מצידן: שרה⁹⁰, רבקה⁹¹, רחל⁹², לאה⁹³, אשת מנוח⁹⁴, חנה⁹⁵, האשה השונמית⁹⁶, רות⁹⁷. ואמרו חז"ל: מפני מה היו אבותינו עקורים, מפני שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים⁹⁸.

נשים השוהות עשר שנים בלא בעליהן, נעשות עקרות, אלא אם כן דעתן להינשא שנית⁸⁵.

אדם הצריך לנקביו ולא מטיל מימיו מיד, נעשה עקר⁸⁶.

איין-אונות בגבר – חז"ל הכירו

מה הקב"ה פוקד עקרות, אף צדיקים פוקדים עקרות⁸⁷.

בראשית יז יז. [89] שיטת בעל ספר חסידים – ראה על כך בהרחבה במאמרו של ד. מלאך, אסיא, נז-נח, תשנ"ז, עמ' 123. [90] בראשית יא ל. וראה יבמות סד א, שגם אברהם היה עקר. וראה בראשית רבה, פנ"ג שכל העקריות שהיו בעולם נפקדו עם שרה. [91] בראשית כה כא. וראה יבמות שם, שגם יצחק היה עקר. [92] בראשית כט לא. [93] בראשית כט לא. [94] שופטים יג ג. וראה במדבר רבה י יד, שנחלקו מנוח ואשתו מי מהם הוא העקר, והכתוב הכריע שהיא העקרה. [95] שמו"א א ב. [96] מל"ב ד יד. [97] רות רבה ז יג. [98] יבמות סד א. וראה שה"ש רבה ב לא, מספר טעמים למה היו האמהות עקרות. וראה עוד פסיקתא דרב כהנא, ר"פ כ, שמנה שבע עקריות וביניהן גם ציון, ולא מנה את האשה השונמית ואת רות. וראה באגדת בראשית פנ"ב, שאף הוא

גבוה סי' עט סק"ז; בן איש חי פר' אמור סע' ה-ז; דרכ"ת יו"ד סי' עט סקט"ו; שו"ת קרית חנה דוד ח"ב חיו"ד סי' יד; שו"ת יפה מראה עמ' רמ; שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מא; בן איש חי, שנה ב, פר' אמור, סק"ה; כף החיים יו"ד סי' ב; ילקוט יוסף, שובע שמחות ח"ב הל' מילה פ"ח סקט"ו. וראה על מנהג זה במאמרו של א.א. שמש, חוב' אסיא, סט-ע, תשס"ב, עמ' 140 ואילך. [81] ברכות לא ב, וסוטה כו א, מחלוקת (אלא שנתחלפו דברי החולקים, עיי"ש). [82] ראה ע' מניעת הריון הע' 18 ואילך. [83] ירושלמי ברכות ו ג. [84] ב"ב קיט ב. וראה ע' השתנות הטבעים הע' 81-82. [85] יבמות לד ב; כתובות סב ב, וברש"י שם ד"ה איעקרא. וראה ע' השתנות הטבעים הע' 172 ואילך. [86] בכורות מד ב. וראה ע' השתנות הטבעים הע' 175 ואילך. [87] שה"ש רבה א לב. [88] ראה רמב"ן עה"ת

בעקרות הגבר הנובעת מאי-אונות, שאינו יורה כחץ⁹⁹, והטיפול המוצע הוא טיפול פסיכולוגי, להזמין את הזוג לסעודה משותפת, ובכך להחזיר את אהבתם¹⁰⁰. אחאב מתואר על ידי חז"ל כאיש מצונן, היינו שסבל מקרירות מינית, ועשתה לו איזבל שתי צורי זונות במרכבתו, כדי שיראה אותן ויתחמם¹⁰¹. הרמב"ם במאמר על חיזוק כוח הגברא מונה דרכים שונות להתגבר על אי-אונות חלקית וזמנית, ובין השאר הוא מונה בעיות סביבתיות, בעיות נפשיות, ודיאטות שונות. כמו כן הוא מציין תרופות שונות למצב זה.

לא נברא העולם אלא לפריה ורבייה¹⁰⁷, וכל אדם שאינו עוסק בפריה ורבייה, כאילו שופך דמים וממעט הדמות¹⁰⁸, וחייב מיתה¹⁰⁹. אחת השאלות שנשאל אדם בשעה שמכניסים אותו לדין אחר מותו היא: עסקת בפריה ורבייה¹¹⁰. המבטל אחרים מפריה ורבייה — נענש¹¹¹.

כמו שנגאלו ישראל ממצרים בזכות שהיו פרים ורבים, כמו כן ייגאלו לעתיד בזכות שהם פרים ורבים וכו', שאין ישראל נגאלים אלא אם כן הם פרים ורבים, ויהיו מלוא כל העולם¹¹².

קולות לקיום המצווה — מצינו בהלכה קולות, היתרים ופטורים מיוחדים בגלל חשיבות המצווה הזו: אין מוכרים ספר תורה אלא כדי ללמוד תורה ולישא אשה¹¹³; מותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל על מנת לישא אשה¹¹⁴, ואף מותר לאב לצאת לחוץ-לארץ כדי להשיא את

ד. פרטי דינים

מצות פריה ורבייה

חשיבות המצווה — מצות פריה ורבייה היא מצווה גדולה וחשובה מאד¹⁰², והוגדרה כמצווה רבה¹⁰³, והיא מצווה גדולה שבסיבתה מתקיימות כל המצוות בעולם¹⁰⁴, ולפיכך היא המצווה הראשונה מתרי"ג מצוות בתורה. מצווה זו מיוחדת גם בעובדה שקדמה לה ברכה, מה שלא מצינו ברוב המצוות בתורה¹⁰⁵. יש מי

א. [107] עדיות א יג; גיטין מא ב. [108] יבמות סג ב. [109] יבמות סד א; ברכות י א. וראה ויקרא רבה כו-ז, שאחד הסיבות למות בני אהרן היה על שלא נשאו נשים. אמנם הב"ח אבהע"ז רסי' א כתב, שלדעת הטור אינו חייב מיתה, וראה בב"י שם, ודרישה שם סק"ד. [110] שבת לא א. וראה ברכות י א, בעניין חזקיה המלך. [111] עירובין סג ב, בעניין יהושע. [112] תדב"א זוטא יד ו. [113] מגילה כז א; ב"ב קנא א; רמב"ם ספר תורה י ה; טשו"ע יו"ד רע א; שם אבהע"ז א ב. וראה באוצה"פ שם סק"ז סק"ב בפרטי דין זה. [114] ע"ז יג א;

מנה שבע עקרות, ובתוכן את ציון, והוסיף את הצלפונית אם שמשון, ולא מנה את אשת מנוח, את האשה השונמית, ואת רות. [99] נדרים צא א. והיינו impotence, שהיא מילה לטינית מורכבת שפירושה חוסר כוח. וראה להלן ברקע המדעי. [100] ירושלמי נדרים יא יב. [101] סנהדרין לט ב. [102] ראה קובץ מאמרי חז"ל ביבמות טא-סד. [103] גיטין מא ב. וראה תוס' שם ד"ה לא תהו, ותוס' חגיגה ב ב ד"ה לא תהו. [104] ס' החינוך, מ' א. [105] ראה א"ע, רמב"ן, רד"ק ורבנו בחיי עה"פ בראשית א כח. [106] שו"ת אבני נור חי"ד סי' שכא אות

המוסיף נפש אחת בישראל, כאילו בנה עולם¹²⁷. בעצם הצורך למצווה זו, יש מי שכתב, שלא יחשוב האדם שהיות והוא נברא בצלם אלקים, עליו להמשך אחרי החלק השכלי בלבד, ולהניח את החלק החומרי לגמרי, ובכך תיפסק ההולדה ויחרב העולם, אלא רצונו של הקב"ה שיפרו וירבו וימלאו את הארץ¹²⁸. ואף ביאת המשיח תלויה בכך שכן 'איך בן דוד בא עד שיכלו כלל הנשמות שבגוף'¹²⁹.

המצווה בתורה – מצות פריה ורביה
היא המצווה הראשונה מתרי"ג מצוות המנויה בתורה, והיא נמנית כמצווה על ידי כל מוני המצוות¹³⁰. המצווה נאמרה פעמים אחדות בתורה, דבר המעיד על החשיבות שהקב"ה מייחס למצווה זו, ומספר טעמים נאמרו על חזרה זו¹³¹.

המצווה נאמרה לאדם הראשון¹³²,

בנו¹¹⁵; מותר לכהן להיטמא בבית הפרס בשביל לילך ללמוד תורה ולשאת אשה¹¹⁶; חשובה מצווה זו עד שאומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך¹¹⁷; חז"ל נמנעו מלגזור בנידה שתטמא למפרע, כדי שלא יהיה לכו של הבעל נוקפו, וייבטל ממצות פריה ורביה¹¹⁸; יש מי שכתב, שכדי לקיים מצות פריה ורביה מותר לשאת אשה בימים שבין פסח לעצרת¹¹⁹, אך נהגו להחמיר¹²⁰; באבלות הקלו לארס ולכנוס אפילו בתוך שבעה למי שלא קיים עדיין מצות פריה ורביה¹²¹, אמנם יש אוסרים עד אחרי שלושים¹²², ויש המתירים לקדש אשה בתוך שבעה, אבל אינו כונס עד אחרי שבעה¹²³. יש אומרים, שהתירו לשחרר עבד משום מצות פריה ורביה, על אף איסור תורה של 'לעולם בהם תעבודו'¹²⁴.

טעם המצווה – שיהיה העולם מיושב¹²⁵, ויתקיים המין האנושי¹²⁶, שכל

כנראה לא סוברים כן, שכן תירצו את הגמ' שם בדרכים אחרות – ראה רמב"ן גיטין לח ב; רשב"א שבת ד א; ר"ן גיטין מא ב. [125] ס' החינוך מ' א. [126] ראה רמב"ם סהמ"צ עשה ריב. [127] רמב"ם אישות טו טז. [128] אברבנאל בראשית א כח. [129] נידה יג ב. וראה עוד באוצרות הראי"ה ח"ב עמ' 503, בטעמי מצות פריה ורביה. [130] ראה סהמ"צ לרמב"ם עשה ריב; סמ"ג עשין מט; סמ"ק סי' רפד; ס' החינוך מ' א. [131] ראה רש"י ורמב"ן עה"ת בראשית ט ז; תוס' יבמות סה ב ד"ה ולא; מהרש"א סנהדרין נט ב ד"ה והרי. [132] בראשית א כח. לדעת החינוך מ' א זה מקור המצווה לדורות, אך לדעת רש"י ורמב"ן בראשית ט ז, המצווה נלמדת מנח, ולאדם נאמרה רק כברכה. וראה עוד בשאילתות, שאילתא ה ושאלתא קסה; מהרש"א סנהדרין נט ב; פירוש

רמב"ם מלכים ה ט. ודווקא אם דעתו לחזור לישראל – תוס' ע"ז שם; כס"מ מלכים שם. [115] שו"ת יפה ללב ח"ד קונ"א סי' א. [116] עירובין מז א; שאילתות, שאילתא קג; רמב"ם אבל ג יד; טוש"ע יו"ד שעב ב. [117] תוס' שבת ד א ד"ה וכי. וראה שו"ת נובי"ת חאבה"ע"ז סי' לה. [118] תוס' נידה ב א ד"ה מעת; תוס' הרא"ש שם ג ב. [119] באה"ט או"ח סי' תצג סק"א, בשם שתי ידות ופרי"ח. [120] שו"ע הרב תצג א; שענה"צ למ"ב שם. [121] רמב"ם אבל ו ה. [122] רמב"ן בתורת האדם. [123] ר"ת בתוס' כתובות ד א ד"ה אבל; רא"ש מו"ק כג א; טוש"ע יו"ד שעב ב. וראה נו"כ שם, שלשיטת הרמ"א יש להחמיר אפילו לקדש בתוך שבעה. וראה עוד בנידון בשיטמ"ק כתובות ד א ד"ה אבל איפכא. [124] תוס' גיטין מא ב. אמנם ראשונים אחרים

לנח¹³³, ליעקב¹³⁴, ולבני ישראל¹³⁵. חזרות אלו לאישים שנמנו לעיל מדגימות את החשיבות האוניברסלית והלאומית של המצווה: אדם הראשון נצטווה על ריבוי כללי, נח חזר ונצטווה על ריבוי כללי לאחר המבול ויצירת עולם אנושי חדש, ויעקב נצטווה על המצווה לבניו, היינו לעם ישראל¹³⁶.

גדר קיום המצווה – יש הסבורים, שעיקר המצווה היא בתוצאה שיהיו לו צאצאים¹⁴⁰; ויש הסבורים, שגדר המצווה הוא במעשה הביאה, שכן לא יתכן שקיום המצווה יהיה תלוי בדבר שאיננו בידו האדם, אלא שגם לשיטה זו אינו נפטר מהמצווה עד שיהיו לו בנים ובנות¹⁴¹.

זמן קיום המצווה – זמן התחלת חיוב מצווה הוא מבין י"ח שנה¹⁴², או מבין ט"ז או י"ז שנה¹⁴³, והמקדים לשאת אשה בן י"ג שנה הרי זה מצווה מן המובחר¹⁴⁴, אך על כל פנים לא יעבור יותר מבין עשרים שנה¹⁴⁵, שאז מבטל מצות פריה

החייבים והפטורים – מצות פריה ורביה מוטלת על כל איש בישראל¹³⁷, והותר להימנע ממצווה זו רק ליחידי סגולה אשר תורתם אומנותם, ולא יכלו לפרוש מן התורה, כמו בן עזאי¹³⁸. אמנם בדורות אלו אין מי שיכול לומר שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי, ולא יכול לפטור

[140] כך משמע מס' החינוך מ' א, ומ' שו. וכן כתב במנ"ח שם, ובשו"ת פרי יצחק ח"א סי' מב. [141] הגדה' הר צבי, טור אבהע"ז סי' א. וראה מנחת אשר, בראשית סי' ב. [142] אבות ה כא (אמנם בנוסחאות ישנות של משנה אבות לא מובאת משנה זו כלל – ראה מחזור ויטרי, עמ' 548; מאירי אבות שם; מלאכת שלמה, אבות שם. וכן אין היא בגירסת הרמב"ם); טוש"ע אבהע"ז א ג. ואם הוא בתחילת י"ח, או בסוף י"ח – ראה ארצה"פ שם סק"ג. [143] רמב"ם אישות טו ב – 'מבן שבע עשרה', וראה במ"מ שם; ב"י אבהע"ז סי' א, בנוסח הרמב"ם – 'מבן ט"ז או מבן י"ז שנה'. והיינו משום שהרמב"ם לא גרס כלל את המשנה באבות בנידון – ראה הערה קודמת. [144] יבמות סב ב; טוש"ע אבהע"ז א ג. ובטעם הדבר שלא חייבו חז"ל במצווה זו מבין י"ג שנה ככל מצוות התורה – ראה בח"מ שם סק"ב; באה"ט שם סק"ג; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות; שו"ע הרב הל' ת"ת ג א; דרך פיקודיך, מ' א; תו"ת בראשית א כח. וראה בארצה"פ שם אות יג. [145] קידושין כט ב.

הגר"ח הליר על סהמ"צ מ"ע ריב. [133] בראשית ט א, ונשנתה לו – בראשית ט ז. [134] בראשית לה יא. [135] דברים ה כו, על פי חז"ל בסנהדרין נט ב. [136] ראה א. שטינברג, אסיא, ד, תשמ"ג, עמ' 139 ואילך. [137] ראה בארצה"פ סי' א סק"א בשיטות האחרונים ביחס לחיוב מצות פריה ורביה בממזר, טומטום, אנדרוגיניוס, וטריפה. ולעניין עבד – ראה בארצה"פ שם, ובשו"ת בנין ציון ח"א סי' קכג. ולעניין מי שהוא חצי עבד וחצי בן חורין – ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ע' חציו עבד וחציו בן חורין, עמ' תשיד-טו. וראה להלן הע' 152 ואילך, בעניין חיוב אשה, ובעניין חיוב גוי. [138] יבמות סג ב; רמב"ם אישות טו ג; טוש"ע אבהע"ז א ד. וראה בגדר הפטור של בן עזאי בקובץ הערות, הוספות אות א; דרך פיקודיך מ' א; ערוה"ש אבהע"ז א ד. [139] ריטב"א יבמות סג ב; דרך פיקודיך מ' א. ובערוה"ש אבהע"ז א יד כתב, שאפילו בזמן התלמוד לא היה שני לו, ובוודאי שבדורות המאוחרים אין כמוהו, ויש לראותו כיוצא מן הכלל בודד ויחיד.

ורביה¹⁴⁶, ומי שעברו עליו עשרים שנה, ואינו רוצה לשאת אשה, בית דין כופים אותו לישא, כדי לקיים מצות פריה ורביה¹⁴⁷, ויש מי שכתב, שאם רוצה דווקא אשה יפה, או מחמת סיבה אחרת, יכול להתעכב עד כ"ד שנה¹⁴⁸; יש מי שכתב, שבזמן הזה נהגו שלא לכוף על זה¹⁴⁹; ויש מי שכתב, שמעצם הדין אין כופים על קיום מצות פריה ורביה, שכן הכפיה צריכה לכלול גם את האשה שאותה צריך לשאת, אבל אשה איננה מצווה על פריה ורביה, ולכן לא שייך לכפות עליה, וגם אי אפשר לכפות על אשה מסויימת שתתרצה לו, ועוד, שקיום פריה ורביה אינו אלא מרצון, שאין קישוי אלא לדעת. אמנם ניתן לכפות על הסרת המונע לקיום המצווה¹⁵⁰.

כוונה בקיום המצווה – לשם קיום מצות פריה ורביה אין צורך בכוונה לשם

מצווה בעת קיום המצווה¹⁵¹.

אשה במצות פריה ורביה – מעיקר הדין אין האשה מחוייבת במצות פריה ורביה¹⁵², וטעמים אחדים ניתנו לכך על ידי חז"ל והפוסקים¹⁵³.

יש אומרים, שאשה מצווה על פריה ורביה כמצות רשות אבל אין עליה חיוב¹⁵⁴; יש אומרים, שאשה יש לה מצווה שמסייעת לבעלה בקיום חובו בפריה ורביה¹⁵⁵; יש אומרים, שאשה פטורה ממצות 'פרו ורבו' מן התורה, אבל מכל מקום חייבת היא לקיים מצות 'לשבת יצרה'¹⁵⁶, או מצות 'לערב אל תנח ידך'¹⁵⁷; ויש אומרים, שאשה אינה מצווה כלל על פריה ורביה, ואפילו מדרבנן, וכן אינה מצווה על מצות 'לשבת יצרה, ועל מצות 'לערב אל תנח ידך'¹⁵⁸.

שיכול לקחת עוד אשה, ולא צריך לגרש את אשתו האהובה אם אינה בת בנינים (וכעין זה כתב בתור"ש בראשית פ"א אות תשצג). [154] שו"ת הר"ן סי' לב, בשם רבנו דן אשכנזי. [155] ר"ן שם; ח"י הר"ן קידושין מא א. ולכאורה כן משמע מרש"י יומא ט ב ד"ה ששהו, שכתב על בני עלי 'ומבטלין את הנשים מפריה ורביה'. [156] תוס' גיטין מה ב ד"ה לא תהו; עצי ארוים אבהע"ז סי' ה סק"ט; שו"ת חת"ס חאבהע"ז ח"א סי' כ; הפלאה קידושין מה א; ב"ש סי' א סק"ב; שו"ת האלף לך שלמה חאבהע"ז סי' א (ובסי' ב כתב, שמכל מקום יוצאת האשה חובת מצווה זו בבן אחד או בבת אחת). וראה עוד באה"ט אבהע"ז סי' א סק"ב וסק"ז. [157] תוס' שבת קי ב ד"ה והתניא. וראה בשו"ת בית יצחק חאבהע"ז סי' צא, שהוכיח שסוגיות בש"ס חלוקות בשאלה זו. [158] ברכ"י אבהע"ז סי' א סק"ז; שו"ת בנין ציון סי' קכג; בית משה על אבהע"ז סי' ה ס"ב; פני יהושע על תוס' גיטין מא ב ד"ה לא תהו;

[146] רמב"ם שם. [147] טוש"ע שם. [148] פת"ש אבהע"ז סי' א סק"ה. וראה עוד בשו"ת מהר"ם שיק חאבהע"ז סי' א; אוצה"פ סי' א סק"ח. [149] רמ"א אבהע"ז שם. וראה באוצה"פ שם סק"ג בטעמי הדבר. [150] שו"ת צפנת פענח סי' רפד. [151] שו"ת שאילת יעבץ ח"ב סי' צו; מנ"ח מ' א סק"ג; פרי יצחק ח"א סי' מב; שער יהונתן סי' טו. וראה מהר"ם שיק על סהמ"צ לרמב"ם מ' ריב. [152] יבמות סה ב, מחלוקת (וראה עוד שבת קיא א; גיטין מג ב; קידושין לה א; ירושלמי תענית ד ו); רמב"ם אישות טו ב; טוש"ע אבהע"ז א יג. [153] יבמות שם; אוצה"פ סי' א סק"ג. ובמשך חכמה בראשית ט ז כתב טעם אחד לפי שדרכי התורה דרכי נועם, וכיוון שהריון ולידה הם סכנה לאשה, לא חייבה אותה התורה בכך; וטעם שני, שהאשה בטבעה יש לה תשוקה להינשא וללדת ילדים, ולכן אין צורך במצווה מיוחדת, וגם אינה יכולה להינשא לאיש נוסף, מה שאין כן האיש,

גוי במצות פריה ורבייה — בשאלת החיוב או הפטור של גוי במצות פריה ורבייה — ראה ערך גוי.

מספר הצאצאים לקיום המצווה —

מעיקר דין תורה מתקיימת מצות פריה ורבייה בשני ילדים, בן אחד ובת אחת¹⁵⁹. אכן גדר המצווה הורחב על ידי הנביא ישעיה: 'לא תהו בראה לשבת יצרה'¹⁶⁰, ועל ידי שלמה המלך: 'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך'¹⁶¹.

ביחס למצות 'לשבת יצרה' — יש אומרים, שמספיק או בן או בת לקיום המצווה, שהרי יש בזה 'שבת כל דהו'¹⁶²; יש אומרים, שצריך זכר ונקבה, כמו מצות פריה ורבייה מהתורה¹⁶³; ויש אומרים, שמספיק שני זכרים או שתי נקבות¹⁶⁴. כמו כן למדו חז"ל מחיוב 'לשבת יצרה', שאם היו לו בנים ומתו, לא קיים המצווה¹⁶⁵. מצות לשבת יצרה מתקיימת גם במקום שלא מתקיימת מצות פרו ורבו, והיינו כאשר הוליד וולד שאינו מתייחס

אחריו, כגון עבד הבא על שפחה, שמצות פריה ורבייה לא קיים, אבל מצות לשבת יצרה קיים¹⁶⁶. ומכל מקום צריך שייולד לו ילד, אף שאינו מתייחס אחריו, אבל מי שגר עם אשה ולא יכול להוליד כלל, אינו מקיים אפילו לשבת יצרה¹⁶⁷.

ביחס למצות 'לערב אל תנח ידך' — חז"ל למדו מכאן, שאם נשא אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו; היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בנים בזקנותו, כי אינך יודע איזה יכשר, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים¹⁶⁸. ולפיכך, אף על פי שקיים אדם מצות פריה ורבייה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כוח¹⁶⁹. ונחלקו הפוסקים אם מצות 'לערב אל תנח ידך' היא רק מצווה מן המובחר, ומעיקר הדין די בבן ובת¹⁷⁰, או שיש איסור ממש בהימנעות מהולדה גם מעבר לבן ובת¹⁷¹. עוד יש מי שכתב, שמצות 'לערב אל תנח ידך' היא שלא יניח לגמרי, אלא מחוייב בעת מן העתים כאשר יעלה ברצונו, אבל

הגה' רעק"א אבהע"ז ריש סי' א; מנ"ח סוף מ' א, בדעת הר"ת; ערוה"ש אבהע"ז א ד; תו"ת בראשית פ"א אות סה; וראה בשו"ת משברי ים לאאמור"ר סי' ב, שהוכיח בדעת השאלות, שאין נשים מצוות על פריה ורבייה כלל. [159] יבמות טא ב, מחלוקת; רמב"ם אישות טו ד; טוש"ע אבהע"ז א ה. ולענין שני בנים זכרים — מחלוקת הראשונים אם קיים המצווה (ראה אוצה"פ סי' א סקכ"ט אות א). [160] ישעיה מה יח. [161] קהלת יא ו. שני פסוקים אלו נתפרשו על ידי חז"ל כמרחיבים את מצות פריה ורבייה, אף שפשוטו של מקרא לא משמע דווקא כך. וראה שאילתות, שאילתא קסה, שלמד חיוב פריה ורבייה מהפסוק בירמיה כט ו — 'קחו נשים והולידו בנים ובנות'. [162] ראה יבמות טב א. וראה שו"ת מעיל צדקה סי' לג; העמק שאלה

שאילתא יח אות ב. [163] ט"ז אבהע"ז סי' א סק"ז; נתיבות לשבת שם סק"ב; פרי יצחק סי' מא. [164] ראה נמוק"י יבמות סד א. וראה באוצה"פ סי' א סק"ל. [165] יבמות סב א. [166] תוס' גיטין מא א ד"ה לישא. [167] שו"ת נוב"ק חאבהע"ז סי' ו. [168] יבמות סב ב; אבודר"ג ג ו. וראה ב"ב צא א, בענין בועז. [169] רמב"ם אישות טו טז. [170] רמב"ן יבמות סב ב. [171] בעל המאור, יבמות שם. וראה באוצה"פ סי' א סק"ה בשיטות הפוסקים ביחס למחלוקת זו. וראה עוד מאמרו של הרב א. אלינסון, נועם, יט, תשל"ז, עמ' רנו ואילך. וראה עוד בשו"ת דברי מנחם, חלק השו"ת סי' ח, ובשערי הלכה ומנהג, ח"ד סי' ה, אם החיוב לשאת אשה ולהוליד בנים בזקנותו היא המשך חיוב מצות פריה ורבייה, או שהוא חיוב בפני

לא בכל עונה¹⁷².

לו מאשה יהודיה, הרי הילדים מתייחסים אחריה, והוא לא קיים המצווה¹⁸¹. וכן יש אומרים, שדין זה נכון דווקא אם נתגירו בניו עמו¹⁸²; ויש אומרים, שאפילו אם לא נתגירו בניו עמו, מכל מקום קיים מצות פריה ורביה¹⁸³. ויש מי שכתב, שאמנם לא קיים מצות פריה ורביה, אך מכל מקום מכיוון שיש לו ילדים, לא שייך עוד שיקיים, ולפיכך גר שמתו ילדיו מעת היותו גוי, חייב לשאת אשה ולקיים מצות פריה ורביה, שהרי הלידה לא היתה בגדר חיוב ולמעשה כעת אין לו בנים¹⁸⁴. אבל אם נולדו לו ילדים שאינם בני ביאה, ואינם ראויים להוליד, לא קיים המצווה, כגון שהיה הבן סריס או הבת אילונית¹⁸⁵. ואפילו אם נולדו כשהם ראויים להוליד, ואחר כך נעשו סריס או אילונית, לא קיים המצווה¹⁸⁶.

בני בנים הרי הם כבנים בנוגע למצות פריה ורביה, שאם מתו הבנים ונשארו רק

אכן לכל הדעות יש חובה מוסרית להרבות בילודה, שאם חס וחלילה כולם יסתפקו בכך ובת בלבד כעיקר מצות התורה, נמצא זרעו של אברהם אבינו כלה¹⁷³. ואמנם נכפלה המצווה מספר פעמים¹⁷⁴, לומר שיתעסקו בה בכל היכולת¹⁷⁵. ומצינו פוסקים בדורות האחרונים שגינו את 'הנשים הצרפתיות', שבעוונותינו הרבים הולכים בשיטת 'שני ילדים'¹⁷⁶.

מצב הצאצאים — מצות פריה ורביה
מתקיימת בכל וולד שראוי להוליד, ואפילו נולד באיסור והוא ממזר¹⁷⁷; וכן אם המיר הבן את דתו¹⁷⁸; וכן אם נולד לו בן חרש או שוטה¹⁷⁹; וכן מי שהיו לו ילדים בהיותו גוי ונתגיר¹⁸⁰. ביחס לדין אחרון זה, יש מי שכתב, שהוא נכון דווקא אם הילדים הם מאשה גויה, אבל אם נולדו

שדה יצחק חיות סי' א. וראה בשו"ת הרדב"ז ח"ז סי' ב, שחולק על עיקר הדין וסבור שבבן ממזר לא קיים המצווה, וראה עוד באוצה"פ סי' א סקל"ט. [178] לבוש אבהע"ז א ז. וראה בשו"ת פאת השדה ח"ב סי' א. [179] שו"ת מהרי"ל סי' קצו; רמ"א אבהע"ז א ו. וראה בשו"ת יהודה יעלה חאבהע"ז סי' ב, שאינו מקיים המצווה עד שיגדיל. [180] יבמות סב א, מחלוקת; בכורות מז א; רמב"ם אישות טו ו; טוש"ע אבהע"ז א ז. [181] מנ"ח מ' א. [182] רמב"ם וטוש"ע שם. [183] שו"ת מהרי"ל סי' קצו (הובא בח"מ שם סק"ט, וב"ש שם סק"ב); ביאור הגר"א שם סק"ז. [184] שו"ת צפנת פענח סי' קפה. [185] יבמות סב ב; ירושלמי יבמות ו ו; רמב"ם שם ד; טוש"ע שם ה. [186] מנ"ח מ' סק"ב; אפי זוטרי אבהע"ז א ה. ולעניין אם היו הבן או הבת טריפה, טומטום, או אנדרוגינוס — ראה אוצה"פ שם סקל"ב.

עצמו, עיי"ש. [172] ברכ"י אבהע"ז סי' א סוסק"ב. והוא כעין פשרה בין שיטות הרמב"ן ובעל המאור לעיל. [173] תוס' ב"ב ס ב ד"ה דין. [174] ראה לעיל הע' 131 ואילך. [175] רמב"ן עה"ת בראשית ט ז. [176] ראה שו"ת מלמד להועיל ח"ג סי' יח; שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' יא. וראה בנידון בספר D.M. Feldman, *Marital Relations, Birth Control and Abortion in Jewish Law*, 1974, pp. 50-51. [177] ירושלמי יבמות ב ו; רמב"ן, רשב"א וריטב"א יבמות כב א; רמ"א אבהע"ז א ו. וכבר נחקרה באריכות בין האחרונים השאלה מדוע מקיים המצווה בכך ממזר, הרי זו מצווה הבאה בעבירה, ויש עניין של ריבוי ממזרים בישראל — ראה מנ"ח מ' א; שו"ת תפארת יוסף סי' יד; שו"ת ארץ צבי תאומים חאבהע"ז סוס"א; שו"ת אמרי דוד סי' ק; שו"ת יד יצחק ח"ב סוס"י קט; שו"ת פרי יצחק ח"א סי' מב; שו"ת

בני בנינים, קיים מצות פריה ורביה¹⁸⁷. ואף בני בנות הרי הם כבנים לעניין פריה ורביה¹⁸⁸. ואפילו אם הבנים הניחו בני בנינים, הרי הם בכלל בנינים¹⁸⁹. ויש מי שכתב, שגם בן בן בנו בכלל בנינים¹⁹⁰. אך כל זה נכון רק אם הצאצאים מתייחסים גם לבנו וגם לבתו, אך אם בנו מת ללא ילדים, ויש לו נכדים ונכדות מבתו, לא קיים מצות פריה ורביה.

בעניין מצות פריה ורביה בהזרעה מלאכותית – ראה ערך הזרעה מלאכותית.

בעניין מצות פריה ורביה בהפריה חוץ גופית – ראה ערך הפריה חוץ-גופית.

מניעת הריון ומצות פריה ורביה – ראה ערך מניעת הריון.

שמירת זרע לצורך קיום מצות פריה ורביה – ראה ערך הזרעה מלאכותית.

מצות פריה ורביה בחשד למחלות תורשתיות – ראה ערך מניעת הריון.

הגדרת עקריות אם היא מחלה או לא

נחלקו הפוסקים בימינו כיצד להגדיר

את מצבם של העקרים והעקריות: האם בגלל חוסר תפקוד תקין של המערכת הדרושות לפוריות נחשבים האיש או האשה העקרים כחולים, ואם כן – מה הגדרת דרגת מחלתם, או שמא אי-פוריות איננה מחלה, ודינם כבריאים לכל דבר. יש אומרים, שדין העקרים והעקריות כדין בריאים, ולפיכך מותר לאשה עקרה לקחת תרופות בשבת לצורך עיבור, כי לא גזרו על סממנים בשבת לאנשים בריאים¹⁹¹, וכך אין חיוב על הבעל לשאת ברפואתה לעקריות, ואין להתפלל עליה בכרכת רפאנו¹⁹²; יש הסבורים, שדין איש או אשה שיש להם פגיעה ממשית באיברי ההולדה, ועקב כך הם עקרים, הרי זה בגדר סכנת איבר, כגון איש שיש לו דליות אשך, או אשה שיש לה שחלות פוליציסטיות¹⁹³; ויש הסבורים, שמצבה הנפשי של אשה עקרה מגדיר אותה כחולה שאין בה סכנה, וטיפול בעקריות הוא בגדר רפואה, ולפיכך מותר לבצע פעולה רפואית בשבת הנצרכת לטיפול בפוריות בדרך של שינוי או על ידי אמירה לגוי¹⁹⁴.

בדיקות פוריות באיש

הוצאת זרע לבדיקה – על מנת לבדוק את פוריות הגבר יש צורך לבדוק את

[187] יבמות סב ב; רמב"ם אישות טו ה; טוש"ע אבהע"ז א ז. וראה שם בפרטי דין זה. [188] יבמות שם. אך בירושלמי יבמות ו ו כתוב, שאין בני בנות כבנים. וראה עוד בתו"ש בראשית פל"א אות קא, ופמ"ו אות מה. [189] יש"ש יבמות פ"ו סי' כט. [190] כס"מ ת"ת א ב. [191] שו"ת באר משה ח"א סי' לג אות ח. [192] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו על ידי הרב

י. זילברשטיין, בשיעוריו לרופאים. [193] הרב ג. ויצמן, תחומין, כג, תשס"ג, עמ' 223 ואילך. וראה גם בשו"ת חלקת יעקב חאו"ח סי' קנ (במהדו' ישנה ח"ג סי' כג); הגרי"י נויבירט, הובאו דבריו בס' נשמת אברהם ח"ד חאו"ח עמ' לח. [194] שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' מא אות ח; שו"ת בנין אב, ח"א סי' נו אות ג; שם ח"ב סי' ס אות א; שו"ת חמדת צבי ח"ג סי' מא. וראה

שהמדובר הוא לצורך קיום מצווה רבה של פריה ורבייה; הדבר לא נעשה לשם זנות וניאוף; הפעולה היא חד-פעמית ללא הרגל עבירה¹⁹⁷.

יש מי שכתב, שאדרבה צריך להתאמץ לעשות הבדיקות המתאימות ובדרך המתאימה, ואין להחמיר בזה כלל¹⁹⁸.

יש מי שכתב, שנער הסובל מדליות האשך בצורה קשה, מותר לעבור בדיקת זרע לשם החלטה אם לעבור ניתוח לתיקון הדליות¹⁹⁹.

יש מי שכתב, שכאשר קיים חשד ממשי לעקריות הגבר, מותר לבצע בדיקת

שכבת זרעו, ולשם כך יש לקבל דגימה של זרע האישה.

יש אומרים, שפעולה זו אסורה, ומספר טעמים נאמרו על כך: איסור הוצאת זרע הוא איסור גדול, והחמירו בו אפילו על ידי גרם רחוק; יש ספקות רבים אם הבדיקות יעזרו למצוא מרפא; יתכן שהבעיה היא באשה, ויכול לשאת אשה אחרת; קיימת שאלת נאמנות הרופאים בזה¹⁹⁵.

יש אומרים, שמותר לבדוק זרעו של האישה לצורך איבחון וטיפול בעקריות, שכן הוצאת זרע לצורך תיקון ורפואה איננה בגדר השחתה ולבטלה¹⁹⁶, ובפרט

אות ד; שו"ת פרי השדה ח"ג סי' נג; שו"ת אמרי דוד סי' קעח; שו"ת מצפה אריה מהדו"ת סי' ו; שו"ת פרי השדה ח"ג סי' נג; שו"ת קול יהודה סי' ל; שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' רמג; שו"ת משפטי עוזיאל ח"ב חאבהע"ז סי' מב; שו"ת שבט סופר חאבהע"ז סי' א; שו"ת דבר אליהו סי' סה; טהרת ישראל סי' רמ סקל"ט; שו"ת זקן אהרן ח"א סי' סו-סז, וח"ב סי' צו, ובס' סביב ליראיו על סי' יראים עמוד הביאה סי' קצט אות ב; חו"א, הובאו דבריו בס' חי נפש ח"א דפ"ד; שו"ת שאלי ציון מהדו"ת חאבהע"ז סי' ג, בשם הגרצ"פ פרנק; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג סק"ב; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' ע, וח"ב סי' טז, וח"ג סי' יד; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' קח אות ו, וח"ה סי' כט; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבהע"ז סי' א; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעח אות ג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"א אות ז, ושם ח"ט סי' נא שער א פ"ב, ושם חכ"א סי' לו. וראה עוד באריכות בדעות הפוסקים בנידון באוצה"פ סי' כג סק"א אות י. [198] שערי הלכה ומנהג, ח"ד סי' יח – דעת אדמור"י חב"ד, עיי"ש. וראה גם באגרות קודש ח"ג מ' תרס"ו ות"ש, חט"ו מ' ה'ת"ח. [199] הרב ש. דייכובסקי, אסיא, חוב' סז-סח,

בסוף מאמרו של הרב ויצמן, תחומין שם, שהביא שכן דעתם של הגר"ש אלישיב, הגרש"ז אויערבאך, הגר"י אריאל, והרב אפרים גרינבלט. [195] שו"ת דברי מלכאל ח"א סי' ע, וח"ג סי' צא, וח"ג סי' צא, וח"ד סי' קז, וח"ה סי' קנו (אמנם נטה להתיר לקחת הזרע מרחם האשה לאחר ביאה בדרך כל הארץ); שו"ת ויען אברהם סי' ז; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ו סי' עה; שו"ת לב יהודה סי' עז; שד"ח פאת השדה מע' אישות סי' יג, בשם האורחות חיים; פתחא זוטא הל' נידה מהדו"ת ס"כ, בשם המהרש"ם; דרכ"ת ריש הל' נידה; שו"ת אבני נזר חאבהע"ז סי' פג; שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רסח; שו"ת צור יעקב סוסי' כז; שו"ת עזרת כהן סי' לב; שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חאבהע"ז סי' י; הגר"י טייטלבוים מסאטמאר, המאור, מנ"א תשכ"ד. [196] ראה ע' זרע הע' 178 ואילך. וראה יבמות עו ב, שהתירו לאיש להוציא שכבת זרעו לבדוק אם אינו כרות שפכה, וראה ב"ש סי' כה סק"ב. אמנם הפוסקים האוסרים דנו במקורות אלו, ולדעתם אין הם דומים לנידונג, עיי"ש. [197] שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מג; שו"ת צמח צדק חאבהע"ז סי' פט; שו"ת חדות יעקב מהדו"ת סי' קי; אבני האפור, אבהע"ז סי' כג; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' כד

זרע כשתוצאות הבדיקה יקבעו עם איזו כלה להשתדך, היינו אם אמנם הוא עקר ויוכל להשתדך רק עם אשה שאינה בת-בנים, ואם יתברר שאין הוא עקר, ישא אשה בת-בנים¹⁹⁹.

ביחס לקיום מצות פריה ורביה – יש מי שהתיר לבדוק את פוריות הגבר אפילו אם כבר קיים מצות פריה ורביה בכן ובת, אבל רוצה לקיים גם מצות 'לשבת יצרה' ומצות 'לערב אל תנח ידך', או שהאשה מצטערת הרבה מזה שאין להם עוד ילדים²⁰⁰; ויש מי שאסר במצבים אלו, והתיר רק לצורך קיום מצות פריה ורביה מן התורה²⁰¹. כמו כן יש מי שהתיר הוצאת זרע כדי לבדוק את פוריות האיש כשיש חשש שהוא עקר, כאשר המטרה היא להחליט עם איזו אשה ישתדך, כזו שראויה לילד או לא²⁰².

שיטות בדיקת הזרע – המתירים בדיקת פוריות הגבר קבעו דירוג הלכתי של שיטות הבדיקה השונות להוצאת הזרע בדרך של הקל-הקל תחילה:

הדרך הקלה והטובה ביותר לדעת כל

הפוסקים המתירים היא להוציא את הזרע מרחם האשה לאחר תשמיש כדרך כל הארץ²⁰³, ועדיף שהוצאת הזרע תיעשה על ידי רופאה או אחות²⁰⁴; אם דרך זו בלתי אפשרית – יש המעדיפים בדרך של דש מבפנים וזורה מבחוץ, ויש המעדיפים שילבש האיש כיס עם נקב על האיבר בזמן תשמיש רגיל, ויקחו את תאי הזרע הנותרים מתוך הכיס. וכל זה עדיף שיעשה בכיתו, אבל אם הדבר איננו אפשרי, וצריך דווקא בבית הרופא, אף שזו פריצות גדולה – מותר²⁰⁵; יש מי שכתבו, שעדיף לגרום חימום על ידי קירוב בשר עם אשתו, ולשפוך הזרע לתוך כלי, שזה עדיף מלהיות דש מבפנים וזורה מבחוץ²⁰⁶; יש מי שהעדיף שהאיש יאכל מאכלים המרבים את הזרע, וישים כיס למשך הלילה, מתוך הנחה שתהיה פליטת קרי במהלך הלילה²⁰⁷. אוננות בדרך של קישוי ומשמוש בידים לצורך הוצאת הזרע – יש מי שאסרו אפילו לצורך פריה ורביה מחמת איסור ניאוף²⁰⁸, ויש שהתירו גם שיטה זו, אם הדרכים האחרות הן בלתי אפשריות²⁰⁹. יש מי שכתב, שמותר לגרום הוצאת הזרע בדרך של הרהור עבירה, כגון שיעבירו לפניו בגדי צבעונים של אשה²¹⁰.

תשס"א, עמ' 13 ואילך. [200] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג סק"ב. [201] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ד סי' עג אות ג. [202] הרב ש. דיכובסקי, תחומין, יח, תשנ"ח, עמ' 161 ואילך; שו"ת קובץ תשובות ח"ג סי' קפט. ועיי"ש שהתיר דווקא בדרך של גרמא. [203] וראה אוצה"פ סי' כג סק"א אות יג. [204] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג הע' 46. [205] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ג סי' יד. [206] שו"ת חדות

יעקב מהדו"ת סי' קי; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כג סק"ב. [207] הרב דיכובסקי, שם. [208] שו"ת אגרות משה ח"ג שם; שו"ת קובץ תשובות ח"ב סי' עד. [209] אחיעזר ח"ג סי' כד אות ד; שו"ת משפטי עוזיאל ח"ב חאבהע"ז סי' מב; שו"ת מנחת שלמה ח"ג סי' קג אות טז; שו"ת ציץ אליעזר שם; הרב ש. דיכובסקי, שם. וראה פירוט שיטות הפוסקים ביחס לדרכים העדיפות באוצה"פ סי' כג סק"א אות יא. [210] שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קעח אות ג.

לקיחת דגימה מהאשך²¹⁷. יש מהפוסקים שהעדיפו שיקחו דגימה מהאשך השמאלי²¹⁸, ויש מי שלא הקפיד בזה²¹⁹.

בכל מקרה יש לברר את יכולתו של האיש לעמוד בדרישות השיטה המוצעת, ואת דעתו של הרופא ביחס ליעילות השיטה. על פי נתונים אלו יש לבחור את הדרך הנכונה והיעילה ביותר.

מצבים מקדימים – ההיתר לבדיקות

פוריות הגבר הוא דווקא לאחר שבדקו את האשה, והתברר שהעקריות של הזוג איננה נובעת ממנה²²⁰.

יש מי שהתיר בבדיקות פוריות הגבר דווקא לאחר שעברו עשר שנים של נישואין עקרים²²¹; יש מי שהתיר גם לאחר חמש שנים²²²; יש מי שהתיר אפילו אחרי שנתיים²²³; ויש מי שכתב, שאי אפשר לקבוע זמן מוגדר של שנות נישואין עקרים, אלא הכל לפי נסיבות העניין לגופו²²⁴.

הכיס לבדיקת פוריות הגבר איננו זהה לכובעון למניעת הריון²¹¹, כי הכובעון מכיל חומר המשמיד את תאי הזרע, ולפיכך לא תהא אפשרות לבדוק תאי זרע חיים ופעילים, אלא מדובר בנתיק מיוחד מסיליקון המיוצר למטרה זו. יש מי שכתבו, שרצוי לעשות חור קטן בכיס, כדי שמקצת מהזרע יוכל לצאת מהכיס ולהיכנס לאשה, אלא שדי בחור קטן אפילו במחט²¹².

דרך נוספת לבדיקת עקריות הגבר היא שאיבת תאי זרע מתוך האשך²¹³, או לקיחת דגימה מהאשך²¹⁴. רוב ככל הפוסקים התירו שתי דרכים אלו, ואין בזה משום איסור סירוס, שכן לאחר פעולות אלו חוזר האיש להכשרו, והנקב נסתם מיד ולא ניכר רישומו²¹⁵, ובפרט בשיטת הדיקור שמדובר במחט דקה מאד, כאשר החדירה היא לעומק של פחות מרוב קוטרו של האשך²¹⁶. הדרך העדיפה היא דיקור האשך על ידי מזרק דק ושאיבת הזרע, אך לדעת רוב הפוסקים מותרת גם

וראה ע' סריס הע' 269 ואילך. [216] הרב דיכובסקי, שם. [217] ראה במאמרו של הרב נ. גישטטנר, מוריה, שנה א, גליון ז, תשכ"ט, עמ' כט ואילך, שאסר ביופסיה, אך התיר שאיבת תאי זרע במזרק מהאשך. [218] שו"ת מנחת יצחק שם; שו"ת חלקת יעקב שם; שו"ת ציץ אליעזר שם. [219] שו"ת אגרות משה שם. וראה ע' סריס הע' 283 ואילך. [220] שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער א פ"ב, בדעת שו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רסח; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' קח. [221] שו"ת מנחת יצחק שם. [222] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ב סי' טו. [223] חו"א, הובאו דבריו בס' חיי נפש ח"א דפ"ד. [224] שו"ת ציץ אליעזר שם.

[211] היינו condom. ראה ע' מניעת הריון הע' 91-92. [212] ראה נשמת אברהם שם, בשם הגרש"ז אויערבאך והגר"י נויבירט. וראה בשו"ת תשובות והנהגות, ח"א סי' תתפד. [213] FNA [214] = fine needle aspiration. biopsy [215] שו"ת זקן אהרן ח"א סי' סו; שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' קח אות ז; שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ב סי' ג ענף ב; שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' מ-מא; שו"ת קובץ תשובות ח"ג סי' קעא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא שער א פ"ב; שם חט"ז סי' מב אות ב; שם ח"כ סי' מח; הגר"מ אליהו, הובאו דבריו במאמרו של הרב י. שפרן, בר"ד, 4, תשנ"ז, עמ' 55 ואילך; הרב ש. דיכובסקי, תחומין, יח, תשנ"ח, עמ' 161 ואילך.

טיפולים לעקריות

טיפולים לעקריות²³⁰; ויש מי שכתב, שאין למנוע ממנה ללכת לרופא לקבל טיפולים כאלו, אם היא רוצה בכך, ויש לסייע לה בכך²³¹.

טיפול בגויה — יש הסבורים שמותר לרופא יהודי לטפל באשה נוכריה עקרה כדי שתלד משום איבה²³²; ויש מי שחלק על כך²³³.

'עקריות דתית' — אשה שיש לה מחזור קצר, היינו שזמן הביוץ שלה הוא בתוך שבעה ימי הנקיים, וכגון שהוא ביום עשירי מתחילת ראיית הווסת, הרי זו 'עקריות דתית'. במצב זה לא תוכל האשה להרות, כי אין היא נטהרת לבעלה אלא אחרי חמישה ימי נידה, ושבעה ימי ספירת נקיים²³⁴, ואז הביצית כבר נכחדה. מצב זה שכיח יותר וקשה יותר לשיטת האשכנזים, אשר קבלו על עצמם החומרה לספור חמישה ימי נידה מלאים לפני הפסק טהרה ושבעה נקיים, גם אם לא היה דם ווסת אלא יום או יומיים, ואפילו לא היו יחסי אישות סמוך לתחילת

עצם החיוב לטיפול — יש מי שכתב, שטיפול בעקריות אינו בכלל הרשות והמצווה שניתנה לרופא לרפא²²⁵, אך דחו דבריו²²⁶, וסוברים שעקריות היא מצב של מחלה, וריפוי עקריות הוא בגדר רפואה. לפיכך, מותר לקחת סיכונים מסויימים בטיפולי עקריות, וכן יש חובה על החברה לספק את הצרכים והמשאבים הנחוצים לטיפול בעקריות²²⁷. עוד יש מי שכתב, שכיוון שהזוג סובל באופן נפשי מהיעדר צאצאים, יש בעזרה להם משום גמילות חסדים, ויש בזה גם משום השכנת שלום בין איש לאשתו²²⁸.

הוצאות כספיות — יש מי שכתב, שלצורך טיפולי פוריות מותר וצריך להוציא הוצאות אף יותר מחומש ומשליש, ודבר זה אף כלול בהיתר למכור ספר תורה²²⁹.

עקריות משנית — זוג שיש להם כבר בן ובת, ועתה יש לאשה עקריות משנית — יש מי שכתב, שלא תלך לרופא לקבל

אגרות משה חאבא"ע ח"ד סי' עג סק"ג. [231] הרב י. זילברשטיין בשם הגרי"ש אלישיב, בתשובה בסוף הספר 'ברכת בני' בקונטרס זכרון נפתלי יוסף, עמ' תקכד. [232] שו"ת הרשב"א ח"א סי' קכ. וכתב שם, שראה את הרמב"ן שנתעסק במלאכה זו אצל הנוכרית בשכר; כנה"ג הגה"ט יו"ד סי' קנד אות ו; שו"ת חת"ס חו"ד סי' קלא. [233] ראה ב"י יו"ד סוסי' קנד, שמביא שהר"ר יונה כתב לרמב"ן על מעשה זה, תבוא עליך ברכה שאתה מרבה זרעו של עמלק. וראה עוד מאמרו של הרב ש.ת. רובינשטיין, תורה שבעל פה, יח, תשל"ו, עמ' סב ואילך. וראה בע' גוי הע' 75-76. [234] ראה ע' נדה חובה.

[225] שו"ת שערי צדק (פנעט) חו"ד סי' קמג. [226] שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' מא אות ח; הרב י. וועלץ, ירחון בית וועד לחכמים שנה תר"צ סי' כו. [227] Rabbi M.D. Tendler, In: E.D. Pellegrino and A.I. Faden (eds), *Jewish and Catholic Bioethics*, Washington DC, 1999, p. 108. [228] ראה הרב א. נבנצאל, אסיא, ה', תשמ"ז, עמ' 92. על ההיבטים הפסיכולוגיים של זוגות עקרים ראה — A.L. Stanton and C. Dunkel-Schetter, *Infertility: Perspectives from Stress and Coping research*, New York, 1991. [229] הגרש"ו אויערבאך, הובאו דבריו בס' ועלהו לא יבול, ח"ב עמ' קיט. [230] שו"ת

הווסת²³⁵. אבל לשיטת הספרדים הבעיה היא נדירה יותר, שכן היא סופרת רק ארבעה ימי נידה, ומתחילה הפסק טהרה ושבעה נקיים החל מיום חמישי לראייתה, ואם לא שמשה כלל לפני הווסת, ואין חשש שמא תפלוט שכבת זרע, יכולה להתחיל שבעה נקיים מיום שמפסיקה לראות דם נידה, ואפילו הוא יום אחד²³⁶. לעשות הפסק טהרה ביום שתפסיק לראות, אפילו אם עברו רק יומיים, כי אין חשש לפליטת זרע, ותספור שבעה נקיים ותטבול²³⁹, ויש מי שהגביל היתר זה דווקא אם שני רופאים אומרים שסיבת העקרות היא מחזור קצר, וכן התנה שתטבול כשבעלה לא בעיר²⁴⁰; ויש מי שהציע, שתאמר האשה לבעלה יומיים-שלושה קודם הווסת שטמאה היא, ובכך נאסרת על בעלה, ותתחיל למנות חמישה ימים, ואם ראייתה היא רק יומיים-שלושה, נמצא שתוכל להתחיל שבעה נקיים מיד לאחר ראייתה, שכן עברו חמישה ימים בצירוף הימים שלפני הווסת²⁴¹, ויש מי שדחה עצה זו²⁴². אכן יש לציין, שכל הפתרונות הללו טובים רק למקצת הנשים, היינו נשים שיש להן דימום ווסתי קצר.

בפתרון בעיה זו מצינו מספר עצות הלכתיות-רפואיות:

יש מי שכתבו, שלצורך קיום מצות פריה ורבייה של הבעל, יכולים גם האשכנזים להקל ביום החמישי, ותמנה האשה רק ארבעה ימים מראייתה, ואז תספור שבעה נקיים ותטבול²³⁷. אכן יש לציין, שפתרון זה יועיל רק למקצת הנשים הסובלות מ'עקרות דתית', והיינו רק נשים שעצם הדימום שלהן בזמן הווסת הוא ארבעה ימים או פחות, ורק אם הביין מוקדם ביום אחד; ויש שכתבו, שהאשכנזים יכולים להקל גם ביחס לחומרה שצריכות לספור חמישה ימים אף שאין חשש שתפלוט שכבת זרע, ולכן אם לא יקיימו יחסי אישות יותר מארבעה

באר משה ח"ה סי' קמו. [238] ראה בהע' הבאה. [239] שו"ת הר צבי חיו"ד סי' קנו; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בס' אמרי אברהם (נד' תשכד); שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' פה; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' פד; שו"ת דברי משה סי' מו אות ג (והוא על פי דברי הש"ך יו"ד סי' קצו סקכ"ב, וראה בדגול מרבבה שם); שו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' צב אות ב. [240] שו"ת שאילת משה חיו"ד סי' כו. וראה עוד בשו"ת חת"ס חיו"ד סי' קצט. [241] שו"ת אור מציון ח"א סי' ו. [242] שו"ת דברי משה סי' מו. וראה עוד בנידון בשו"ת תשובות והנהגות,

[235] ראה שו"ת תרומת הדשן סי' רמה; שו"ת מהרי"ל סי' קמ; שו"ת מהרי"ק שורש לה ענף ג; רמ"א יו"ד קצו יא; שם יג. [236] המחבר יו"ד שם. וראה שו"ת יביע אומר ח"א חיו"ד סי' טו. [237] שו"ת דברי מלביאל ח"ה סי' קב; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' ח; שו"ת תבואות שמש חיו"ד סי' סה. וראה בערוה"ש יו"ד קצו מ. ולכאורה כך משמע מדברי החו"א דבריו הובאו דבריו בס' טהרת בת ישראל, הרב ק. כהנא, נד' תשכ"ה, עמ' יא אות ג; בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נא פ"ז אות ב; ובשו"ת יביע אומר ח"ב חאבהע"ז סי' א). וראה עוד בשאלה זו בשו"ת

הארוך דוחה את תחילת ספירת שבעת הימים הנקיים, ועקב כך יחול הביוץ לפני שתטהר לבעלה. בכגון זה לא יועילו העצות של הפוסקים להקל בחומרת חמישה ימים, ורק העצות של שפופרת, הזרעה מלאכותית, והפריה חוץ-גופית יכולים לעזור, אלא שהשימוש בגלולות פשוט יותר. היינו בעזרת הגלולות ניתן לקצר את ימי הדימום הווסתי, ולאפשר ביוץ בזמן שהיא כבר נקייה לבעלה. כמו כן עוזרות הגלולות לחלק מהנשים למנוע דימומים בין-ווסתיים, אשר אף הן גורמות לעקריות דתית.

טיפול פוריות למניעת מחלות ביילוד
— קיימת שיטה להפריד בין תאי זרע זכריים לבין תאי זרע נקביים, כך שניתן לקבוע את מין העובר על ידי הזרעה מלאכותית של תאי זרע ממין מוגדר. יש מי שכתב, שמי שיש לו רק בנות ורוצה דווקא בן, אסור לו להשתמש בשיטה זו, ויש בזה משום השחתת זרע של הזרעונים המושמדים; וכן לא רצוי להשתמש בשיטה זו למי שאין לו כלל ילדים, אף שממילא נזקק לשיטת הזרעה מלאכותית, אם רוצה דווקא מין מוגדר של צאצאים. אבל אם השימוש בשיטה זו מיועד למנוע לידת ילדים עם מחלות תורשתיות, היינו מחלות הקשורות בתאחיזה לכרומוזום

יש מי שהציע, שאשה כזו תרכיב שפופרת גומי דקה על פני צוואר הרחם, באופן שאפילו טיפת דם לא תוכל לצאת מחוץ לשפופרת, והקצה השני יצא מחוץ לגופה, כך שכל הדם היוצא מהרחם יזרום החוצה בלא מגע עם דפנות הנרתיק, ולאחר שבעה ימים מתחילת הווסת תוכל לעשות הספק טהרה כנידה מן התורה ותטבול בלא ברכה, ואז תהא מותרת לבעלה²⁴³, על פי ההלכה שראתה דם בשפופרת — טהורה²⁴⁴, ויש שדחו הצעה זו²⁴⁵.

יש שהציעו פתרון לאשה כזו על ידי הזרעה מלאכותית מבעלה בעת ליבונה²⁴⁶.

כמו כן ניתן לפתור את העקריות הדתית על ידי הפריה חוץ-גופית, היינו שיוציאו ביצית מהאשה בזמן הביוץ, ויפרו אותה בזרע בעלה, ויחזירו הביצית לרחם האשה לאחר שספרה שבעה נקיים וטבלה.

אכן בימינו ניתן להתגבר על העקריות הדתית בעזרת גלולות, אשר יכולות להאריך את זמני המחזור, כך שהביוץ יחול בזמן שיכולה לספור חמישה ימי נידה ועוד שבעה נקיים כעיקר הדין²⁴⁷. הגלולות יכולות להועיל גם לאשה שיש לה באופן טבעי ווסת ארוך, וזמן הדימום

לשילוב של הזרעה מלאכותית עם שפופרת בימי נידתה, עיי"ש. [246] ראה ע' הזרעה מלאכותית הע' 59 ואילך. וראה עוד מאמרו של י. גרין, אסיא, ה', תשמ"ו, עמ' 112 ואילך. [247] ראה שערי הלכה ומנהג, ח"ג סי' מא. וראה עוד — Robinson J and Katan C, *IMAJ* 7:107, 2005.

ח"א סי' תקה. [243] הגרש"ז אויערבאך, נועם, ז', תשכ"ד, עמ' קלד ואילך (ובשו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ע). [244] נידה כא ב; טוש"ע יו"ד קפח ג. [245] ראה באריכות בשו"ת דברי מנחם, חלק שו"ת סי' לד (פורסם גם בנועם, ח, תשכ"ה, עמ' רצג ואילך). אמנם הסכים שם

האיבר, אין בהם איסור כלשהו, ואף שהזריקות גורמות לקישוי, אבל זה בגדר קישוי שלא לדעת, היינו קישוי שאיננו נובע מהרהור אסור, אלא מפעולה מכנית²⁵¹. יש מי שכתב, שאף כאשר הטיפול הוא באמצעים פסיכולוגיים, כל עוד אינם קשורים באביזרייהו דערויות, יש מקום להתיר כאשר יש צורך בדבר לטיפול תיקון של חיי נישואין, או כטיפול למי שרוצה לשאת אשה בת-בנים²⁵¹.

טיפול באין-אונות בשבת – ניתן לטפל בגברים הסובלים מאין-אונות על ידי הזרקה של חומר²⁵². יש מי שכתב, שאין להזריק זריקות אלו בשבת²⁵³; ויש מי שכתב, שמותר להזריק זריקות אלו בשבת, כי האיסור הוא רק דרבנן, שכן במקרה זה אין צורך לשאוב דם כדי לדעת שנמצאים במקום הנכון, ואין-אונות היא מצב של חולה שאין בו סכנה²⁵⁴.

טיפול בגלולות לביוץ בשבת – אשה שצריכה לקחת תרופות במשך מספר ימים כדי לגרום לביוץ, מותרת לקחת את התרופות הללו גם בשבת²⁵⁵, אבל אם זקוקה לזריקות לצורך תמיכה בהריון – יש מי שכתב, שאסור להזריק בשבת, אלא

הנקבי²⁴⁸, כגון מחלת ההמופיליה, מותר להם להשתמש בשיטה זו כדי לוודא לידת בנות, וכך למנוע ילדים חולים במחלה תורשתית קשה²⁴⁹.

כיום ישנה אפשרות מדעית לאתר גנים פגומים, הגורמים למחלות גנטיות קשות, בביציות מופרות בשלבים הראשונים של התחלקות הביצית המופרית. בשיטה זו בודקים תא בודד מתוך ארבע או שמונה התאים הראשונים, וניתן לאתר בו את הגן הפגום. יש הסבורים, שמותר לבצע את ההליך של הפריה חוץ-גופית למטרה זו, לבדוק את הביצית המופרית, ואם יימצא הגן למחלה הקשה, מותר להשמיד את הביצית הנגועה, ואם יימצא שהביצית תקינה, ישתילו אותה לרחמה של האשה. הליך זה מותר רק בין בני זוג הנשואים כהלכה, רק כאשר יש חשש משמעותי למחלה תורשתית (כגון סיפור משפחתי משכנע, ילדים קודמים עם מחלה תורשתית, או ידיעה על נשאות של גן למחלה קשה בבני הזוג), רק כאשר ניתן לאתר את הגן הפגוע בביצית המופרית, ורק כאשר יש חשש למחלה חמורה²⁵⁰.

טיפול באין-אונות – טיפול תרופתי, ואפילו טיפול על ידי הזרקה תרופה לתוך

הלפרין, מתוך: י. שנקר וא. אלחלל (עורכים). פוריות האשה והגבר, הוצאת אקדמון, 1995. [253] שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רפז אות ב. [254] נשמת אברהם ח"ה חאו"ח סי' שכא סק"ג. ולא הביא כלל את דברי שבט הלוי בנידון. וראה עוד מאמרו של הרב א.ז. וייס, תחומין, כג. תשס"ג, עמ' 220 ואילך. וראה לעיל הע' 48 ואילך. [255] שמירת שבת כהלכתה פל"ד סי"ט; שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' כג.

[248] X-linked genetic disorder. [249] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חאבהע"ז סי' א סק"א. [250] שמעתי מפי הגרי"ש אלישיב, הגר"מ הלברשטאם, והגרי"י נויבירט. וראה עוד בע' הפריה חוץ-גופית הע' 168. [251] הרב ש. דייכובסקי, אסיא, סז-סח, תשס"א, עמ' 13 ואילך. וראה הערת העורך שם, הע' 37. [252] ראה לעיל ברקע המדעי. וראה עוד במאמרו של מ.

תשתמש בזריקות לפני השבת ובמוצאי שבת, או שתשתמש בזריקות עם טווח פעולה ארוך²⁵⁶; ויש מי שכתב, שכיוון שמדובר בזריקות לתוך השריר, יש להקל, ועדיף על ידי גוי²⁵⁷.

דיני עקרה

נישואין — לא ישא אדם אשה עקרה, וזקנה, ואילונית, וקטנה, ושאינה ראויה לילד, אלא אם כן קיים מצות פריה ורבייה, או שהיתה לו אשה אחרת לפרות ולרבות ממנה²⁵⁸. ומכל מקום בזמנינו מי שבא לשאת אשה שאינה בת בנים משום שחושק בה, או משום ממון שלה, אף על פי שמעיקר הדין היה למחות בו, לא נהגו מכמה דורות לדקדק בעניין הזיווגים²⁵⁹.

הוצאת זרע לבטלה — הנושא עקרה או אילונית, אף על פי שאין ראיות ללדת, וכן הנושא אשה שניטל רחמה, אין בזה משום איסור השחתת זרע, כיוון שהוא משמש כדרך כל הארץ²⁶⁰.

קידושי טעות — אשה עקרה בגלל מומים באיברי הלידה, אשר לדעת הרופאים אין סיכויים שתלד, והיא לא גלתה עובדה זו לבעלה לפני הנישואין,

הרי אלו קידושי טעות, ויכול הבעל לגרשה בלא כתובה, ובלא תוספת כתובה, ומעיקר הדין אף אינה צריכה גט, ואפילו אם יש לבעל בנים מאשה אחרת, הרי זה מום שאין בני אדם מתרצים לו²⁶¹. אבל אם נודע לבעל המום הזה, והמשיך לחיות עם האשה, הרי הוא חייב בעיקר כתובה, אבל לא בתוספת כתובה²⁶². וכן אם היתה עקרה קודם הנישואין, אבל אחר כך נרפאה מעקרותה, אין זה קידושי טעות, וכן אם יש סיכוי כלשהו שתירפא מעקרותה, אין זה קידושי טעות, ועד הרפוי נחשבת כראויה ללדת²⁶³. אבל אשה עקרה ללא מום ידוע, אלא שחזקתה שטרם ילדה, ואפילו היתה נשואה כמה פעמים, ולא ילדה אף אחרי עשר שנים, אין זה מקח טעות, ואם רוצה הבעל לגרשה צריך לתת לה גט גמור מן התורה²⁶⁴.

אשה שאין לה ווסת, אף שידעה על כך לפני הנישואין, אם רק אחר כך התברר שהיא עקרה, אין זה קידושי טעות, ולא יכול הבעל להוציאה בעל כורחה בגט²⁶⁵. זאת למרות שלפי דעת הרופאים בימינו, אשה שאין לה ווסת היא בהכרח עקרה, אך מכיוון שלפי חז"ל יש משפחות של נשים פוריות למרות היעדר ווסת, כמו

[256] היינו בצורת depot. ראה מאמרו של א.ס. אברהם, אסיא, חוב' נה, תשנ"ה, עמ' 42. [257] הרב א.ז. וייס, תחומין, כג, תשס"ג, עמ' 220. [258] יבמות סא ב; רמב"ם אישות טו ז, ואיסורי ביאה כא כו; טוש"ע אבהע"ז א ח. [259] שו"ת הריב"ש סי' טו; רמ"א אבהע"ז א ג. [260] ראה ע' אילונית הע' 61 ואילך, וע' זרע הע' 184 ואילך. [261] תוס' יבמות סה א ד"ה תצא; שו"ת לבושי מרדכי אבהע"ז סי' נח; שו"ת אמרי יושר ח"ב סי' קנט; פסד"ר ח"ד עמ' ריט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד אבהע"ז סי' סח סק"א. [262] פסד"ר שם. [263] פסד"ר ח"ד עמ' ריט; שם ח"ח עמ' סה, ועמ' קצו. וכן משמע בשו"ת דברי מלביאל ח"ג סי' קב. [264] מאירי, יבמות עמ' רמא. וראה בפסד"ר רבניים, שם עמ' קצו. [265] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג סי' רעא; פסד"ר ח"ח עמ'

אמרי יושר ח"ב סי' קנט; פסד"ר ח"ד עמ' ריט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד אבהע"ז סי' סח סק"א. [262] פסד"ר שם. [263] פסד"ר ח"ד עמ' ריט; שם ח"ח עמ' סה, ועמ' קצו. וכן משמע בשו"ת דברי מלביאל ח"ג סי' קב. [264] מאירי, יבמות עמ' רמא. וראה בפסד"ר רבניים, שם עמ' קצו. [265] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג סי' רעא; פסד"ר ח"ח עמ'

משפחת דורקטי²⁶⁶, לכן אין לסמוך על הרופאים נגד דעת חז"ל²⁶⁷.

אם חלה הוא או חלתה היא, אין זמן מחלתם עולה להם למניין עשר השנים²⁷³.

עשר שנות נישואין ללא ילדים – נשא אשה ושהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, מעיקר הדין כופים אותו להוציאה בגט, או ישא אחרת בת בנים עמה²⁶⁸. הטעם שהבעל יכול לכפות גירושין על אשתו העקרה הוא שרוצה לקיים מצות פריה ורבייה. עוד יש מי שכתב, שמעיקר הדין יכול לקדש אשה בת-בנים על אשתו העקרה בהיתר מאה רבנים, אך לא נהגו כן²⁶⁹. יש מי שכתבו, שמעיקר הדין היה מקום לומר שיוכל לטעון גם שרוצה בן להישען עליו לעת זקנותו²⁷⁰, אך טענה זו מצינו בש"ס רק מצד האשה כלפי בעלה העקר, ולא נמצא בפוסקים דיון אם גם הבעל יכול לטעון כך כלפי אשתו העקרה, ולפיכך אין כוח בידינו לכפות עליו גט בגלל סיבה זו, אך מאידך אין בית הדין יכול לכפות עליו לתת מזונות לאשתו העקרה²⁷¹.

יש מי שכתב, שדין זה חל גם באשה שממילא לא יכולה ללדת בנים, כגון אשה זקנה, שאף על פי כן יש להמתין עשר שנים²⁷².

וכן מי ששהה בחוץ-לארץ, אין ישיבת חוץ-לארץ עולה לו מן המניין²⁷⁴. לעניין זה יש מי שכתבו, שבחז"ל לא כופים אותו להוציא²⁷⁵; ויש אומרים, שאף בחז"ל יוציא, ולא אמרו שאין עולה מן המניין אלא באדם שרגיל לשבת בארץ ויצא לחז"ל וחזר לארץ, שהשנים שהיה בחז"ל לא עולים לו למניין²⁷⁶, או שאפילו לא היה בארץ קודם, אלא שהה עמה עשר שנים בחז"ל, ואחר כך בא לארץ, אין ישיבת חז"ל עולה לו מן המניין, ונותנים לו עשר שנים בארץ²⁷⁷.

אם בתוך עשר השנים היתה הפלה – מונים עשר שנים מיום ההפלה²⁷⁸.

בזמנינו, שיכולים הרופאים לקבוע את מצב העקרות בבדיקות מהימנות, אין עוד צורך להמתין עשר שנים, ויכול בית הדין לחייב את הבעל לתת גט לאשתו, אם סיבת העקרות היא ממנו²⁷⁹, שכן בימי חז"ל כשלא יכלו לקבוע בוודאות את העקרות ואת סיבותיה, קבעו חכמים שיעור של עשר שנים, מה שאין כן

סה ואילך. [266] כתובות י ב. וראה ע' בתולים הע' 34. [267] שו"ת דברי מלכיאל ח"ג סי' קב. [268] כתובות עב א, מחלוקת; רמב"ם אישות טו ז; טוש"ע אבהע"ז קנד י. [269] שו"ת הרי"ם סי' לו. וראה עוד בס' עלי תמר על ירושלמי קידושין פ"א ה"א. [270] ראה להלן הע' 308 ואילך. [271] פסד"ר ח"ד עמ' שנג (ביה"ד הגדול, הרבנים הרצוג, הדיא, אלישיב); שם ח"ח עמ' סה. והוא על פי שו"ת נובי"ק חאבהע"ז סי' א; שו"ת מעיל צדקה סי' לג. [272] מאירי, יבמות סד א. [273] יבמות, רמב"ם וטוש"ע

שם. [274] יבמות שם. בטעם הדבר ראה באריכות בתו"ש פט"ז אות טו. [275] סמ"ג עשין מט; סמ"ק סי' רפד; ראב"ן יבמות שם; רא"ש שם, בשם י"א. [276] רמב"ן, רשב"א ומאירי יבמות שם, בשם ר"א אב"ד; רמב"ן עה"ת בראשית טז ג. [277] רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, נמוק"י ומאירי שם, בשם י"מ; טור אבהע"ז סי' קנד. וראה עוד בתו"ש בראשית פט"ז אות טו. [278] יבמות סד א; רמב"ם אישות טו יב; טוש"ע אבהע"ז קנד יב. [279] פסד"ר ח"א עמ' סב; שם, ח"ב עמ' קכד (הרבנים שפירא, אליהו

בימינו²⁸⁰.

גירושין – יש אומרים, שיכול הבעל לגרש את אשתו העקרה בעל כורחה, או לשאת אחרת עליה, אפילו במקום שנוהג חרם דרבנו גרשום²⁸⁴; יש מי שכתבו, שאין כופים אותה לקבל גט, אבל יכול לישא אשה אחרת²⁸⁵. ולשיטות אלו הוא דווקא כשאינה רוצה לקבל גט, אבל אם אפשר לרצותה לקבל גט, ויטלק לה כתובתה, לא יעלה על הדעת להתיר²⁸⁶. וכן לשיטות אלו יש שכתבו שהתירו דווקא על ידי מאה רבנים²⁸⁷, ויש שכתבו שאין צריך התרה כלל²⁸⁸. ולשיטות אלו יש אומרים שהיינו דווקא אם לא ילדה כלל, אבל ילדה זכרים בלבד, או נקבות בלבד, אין מתירים לו חרם דרבנו גרשום²⁸⁹; ויש אומרים, שאף באופן כזה התירו לו לשאת אשה על אשתו, כיוון שלא יצא ידי חובת מצות פריה ורבייה,

אמנם דין הכפיה לגירושין הוא דווקא אם הבעל מבקש זאת, אך בזמנינו מצינו תלמידי חכמים חשובים, שלא היו להם ילדים, ובכל זאת לא גרשו נשותיהם, ודנו בהסברים שונים לכך²⁸¹.

אשה שנמצאה עקרה לאחר הנישואין – יש אומרים, שאף אם ברור שהיא עקרה ולא תלד, ואפילו קבעו הרופאים שאין סיכוי שתלד, צריך להמתין עשר שנים, ורק אז יכול בעלה מעיקר הדין לכופה ולגרשה²⁸²; ויש אומרים, שאם ברור שהיו לה סימני עקרות לפני הנישואין, יכול בעלה לגרשה גם בתוך עשר שנים²⁸³.

עוד באריכות בשד"ח מע' אישות סי' ב אות יח. וראה בתשובות אלו מספר טעמים לשיטה זו. [285] שו"ת הרמב"ם סי' מא; תשב"ץ קטן סי' תע, בשם רגמ"ה; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' קב. וראה באריכות בעניין זה, ובהבדל שבין אשכנזים לספרדים בשו"ת יביע אומר ח"ו, חאבהע"ז סי' ב, וסי' ה. [286] שו"ת משכנות יעקב סי' א; שו"ת שב יעקב סי' מב; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' קב. [287] ב"ח אבהע"ז סי' א, ושו"ת ב"ח סי' צג; ח"מ סי' קיט סק"ז; ב"ש שם סק"ח; שו"ת משכנות יעקב סי' א; שו"ת חבצלת השרון ח"ב חאבהע"ז סי' ז; ערוה"ש שם כה; שו"ת משיב דבר חאבהע"ז סי' ח. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' עו, שכך הוא מנהג בני הדין בישראל. [288] שו"ת רא"ם סי' יד, וטוסי' מו; שו"ת ב"י דיני כתובה סי' יד; ב"ש סי' א סקכ"ג, בדעת הרמ"א. [289] שו"ת רדב"ז ח"ב סי' תש, בדעת נמוק"י; שו"ת דברי חיים ח"ב חאבהע"ז סי' יד; שו"ת עין יצחק ח"א חאבהע"ז סי' ד אות א. וראה פסקי דין רבניים ח"ו עמ' 961.

ומזרחי). [280] פסד"ר ח"ד עמ' שנה. [281] ראה שו"ת תשובות והנהגות, ח"א סי' תשצ. [282] רגמ"ה, הובאו דבריו במרדכי יבמות פרק החולץ סי' קיג; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"א סי' רעג; שו"ת דברי מלכיאל ח"ג סי' קב; שו"ת משפט צדק ח"ג סי' ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה. [283] שו"ת מהרש"ך ח"ב סי' סג; שו"ת פני משה ח"א סי' כד; שו"ת כרם שלמה חו"ד סי' כד; שו"ת דבר משה ח"א חו"ד סי' נ. וראה עוד בע' נאמנות הרופא הע' 132 ואילך. [284] שו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף רה, וח"ג סי' תמו; נמוק"י יבמות סד א, בשם רבני צרפת; כפתור ופרח פ"י, בשם ר' ברוך ותשובת רש"י; דרכי משה אבהע"ז סי' א סק"י, בדעת המרדכי; שו"ת תשב"ץ ח"א סי' צד; שו"ת רא"ם סי' יד; שו"ת רדב"ז ח"א סי' קכו; שו"ת מבי"ט ח"ג סי' קכו; שו"ת מהר"ם פדווה סי' יג, יד, יט; שו"ת מהר"ם אלשקר סי' צה; שו"ת ב"י דיני כתובה סי' יד; רמ"א אבהע"ז א י, ושם קיט ו, בשם י"א; ב"ש שם סי' א סק"ז וסקכ"א, וסי' קנד סקל"ה; שו"ת משכנות יעקב סי' א. וראה

אלא אם כן יש לו בנים מאשה אחרת²⁹⁰. אמן כיום יודעים אנו כי הסיבה להולדת זכרים או נקבות איננה תלויה כלל באשה, ולכן לא יעלה על הדעת להתיר חרם דרבנו גרשום משום סיבה זו. ואולי היא דין זה מוצדק רק כשהאשה אינה יכולה ללדת עוד, אחר שילדה רק בנים או רק בנות.

ולא שלים ביניהם, אלא אדרבה יראו שיתפרדו²⁹⁷. למרות שכיום אין בית הדין כופה, יש חילוקי דעות האם הבעל חייב לגרש את אשתו העקרה, כדי לקיים מצות פריה ורביה. יש שנתנו עצה לזוג כזה שיגדלו יתום בביתם²⁹⁸, שכל המגדל יתום בתוך ביתו, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו²⁹⁹, ונחשב כבנו³⁰⁰.

שלושת חודשי הבחנה — גם אשה עקרה שנתאלמנה או שנתגרשה חייבת להמתין שלושה חודשי הבחנה³⁰¹.

יבום וחליצה — עקרה מלידה ומטבע ברייתה, פטורה מיבום וחליצה³⁰², אבל מי שנעשתה עקרה אחרי לידתה, חייבת ביבום וחליצה³⁰³. ואם קבעו הרופאים על סמך בדיקות מהימנות שמצב העקריות הוא מלידה, כגון שנולדה ללא רחם — יש מי שכתב, שאפשר לסמוך על קביעה רפואית בזה, ואין לאשה זו כל זיקה ליבום ולחליצה³⁰⁴; ויש מי שכתבו, שדבר זה

ויש אומרים, שחרם דרבנו גרשום נוהג גם במקום מצות פריה ורביה, ולפיכך לא יכול לגרשה בעל כורחה, ולא לשאת אשה אחרת²⁹¹. ולשיטה זו יש שכתבו שאפשר להתיר על ידי מאה רבנים²⁹². ויש מי שכתבו, שבחוק לארץ קשה להתיר לגרשה בעל כורחה או לשאת אשה אחרת²⁹³, כי שמא ישיבת חוץ לארץ גרמה לעקריות²⁹⁴.

ואף שמעיקר הדין יכולים לכופף על בני הזוג להתגרש במצב כזה, ואפילו בעל כורחם של שני בני הזוג²⁹⁵, אבל בזמן הזה אין נוהגים לכופף כלל²⁹⁶. ומכל מקום אם אירעה קטטה בין בני הזוג הזה ובאו לבית הדין, אין לבית הדין לתווך

דבר ח"ד סי' ח. [293] שו"ת שב יעקב סי' א; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' קב. [294] ראה לעיל הע' 274 ואילך. [295] טושו"ע שם יבא. [296] רמ"א שם א ג; שם קנ"ד י. [297] שו"ת פני יהושע חאבהע"ז סי' מא. [298] שו"ת בגדי כהונה סי' ד; הגה' חכמת שלמה אבהע"ז סי' א. [299] סנהדרין יט ב. [300] ראה רמ"א חו"מ מב טו. [301] יבמות מב ב, מחלוקת; רי"ף ורא"ש שם; רמב"ם גירושין יא כ; טושו"ע אבהע"ז יג א. [302] ראה ע' אילוני הע' 95 ואילך. [303] תוספתא יבמות ב ד (הובאה ברי"ף ורא"ש סופ"ק יבמות); רמב"ם יבום וחליצה ו ז; טושו"ע אבהע"ז קעב טו. [304] שו"ת שבט

[290] שו"ת מהרש"ך ח"ב סי' לו; משפטים ישרים ח"א סי' קמג. וראה עוד בשו"ת רדב"ז ח"א סי' קכו וח"ב סי' תש; ריטב"א יבמות סד א; שו"ת משיב דבר ח"ד סי' ט; שו"ת דברי חיים ח"ב חאבהע"ז סי' מ. [291] שו"ת מהר"י מינץ סי' י; רמ"א אבהע"ז א י, בשם יש חולקים (וראה שו"ת עבודת הגרשוני סי' נג, שכן היא דעת הרמ"א); שו"ת שב יעקב חאבהע"ז סי' א; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' ו; שו"ת עין יצחק ח"ב סי' נו; שו"ת ושב הכהן סי' נה; שו"ת האלף לך שלמה חאבהע"ז סי' ז. וטעמים שונים נאמרו על ידי פוסקים אלו. [292] שו"ת מהר"ם פדוזה סי' יג; שו"ת נובי"ת חאבהע"ז סי' קב; שו"ת משיב

הוא ספק, וחולצת מספק³⁰⁵.

על הבעל גט³⁰⁸, ואפילו אם אינה טוענת בעצמה שרוצה בן להישען עליו³⁰⁹.

סוטה — היתה אשתו העקרה סוטה, אם אין לו בנים או אשה אחרת הראויה ללדת, הרי זו אינה שותה; ואם היו לו בנים, או אשה אחרת הראויה ללדת, הרי זה משקה אותה³⁰⁶.

טוענת שהבעל הוא הגורם שאינה יולדת, כגון שאומרת שאינו יורה כחץ, והאשה נאמנת בטענה זו אפילו אם הבעל מכחיש אותה³¹⁰, ואפילו יש לו בנים מאשה אחרת, אנו תולים שנתקלקל אחר כך³¹¹. יש מי שכתב, שגם אם שניהם אינם יודעים אם הבעל יורה כחץ, כופים להוציא³¹². ואם יש עדות רפואית ברורה ומהימנה שהבעל הוא עקר גמור, לא צריך שהאשה תטען שהבעיה היא ממנו³¹³.

תשמיש המיטה — דיני תשמיש המיטה עם אשה עקרה — ראה ערך זרע.

דיני עקר

גירושין — בעל עקר, שאשתו תובעת ממנו גט בטענה שאינה יכולה להתעבר ממנו, כופים עליו לגרש את אשתו בגט, אם נתמלאו התנאים הבאים³⁰⁷:

הזוג נשוי עשר שנים ולא הרתה מבעלה³¹⁴. אם ידוע בוודאות שהבעל עקר — יש הסבורים, שחייב להוציאה מיד³¹⁵; ויש הסבורים, שאפילו הוא עקר וודאי צריכים להמתין עשר שנים³¹⁶.

באה מחמת טענה, שרוצה בן להישען עליו בעת זקנתה, אבל אם טוענת שרוצה ילד כדי לקיים מצות פריה ורביה, או כדי ליישב את העולם, אין שומעים לה, לפי שאינה מצווה בפריה ורביה. ויש מי שכתבו, שאין הכרח שתטען במפורש שרוצה ילד כדי להישען עליו, וגם אם אומרת סתם שרוצה בילד, מועיל לכפות

אין האשה תובעת כתובתה, ואין לתלות תביעתה לגט בשום דבר אחר, פרט לרצונה לילד; אבל אם תובעת את הכתובה, או שיש לתלות תביעת הגט בשום דבר אחר, אין כופים אותה להוציאה³¹⁷.

הלוי ח"י סי' רס. [305] פסד"ר ח"ג עמ' רמח. [306] סוטה כד א, מחלוקת; שם כו א; ירושלמי סוטה ד ג; רמב"ם סוטה ב י. וראה עוד בשיטות השונות בנידון בע' אילונית הע' 98 ואילך. [307] יבמות סה ב; נדרים צ ב; רמב"ם אישות טו י; טוש"ע אבהע"ז קנד ו. [308] ערוה"ש אבהע"ז קנד מח; פסד"ר ח"א עמ' ה; שם ח"ד עמ' שנג. [309] צפנת פענח על הרמב"ם שם. וראה עוד בשו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ד סי' יג אות א. [310] יבמות שם; רמב"ם שם ט. [311] שו"ת הרא"ש כלל מב סי' א; טוש"ע שם. [312] מרדכי יבמות שם; ב"י שם, בשם המרדכי.

[313] פסד"ר ח"א עמ' שסד, על פי רמ"א אבהע"ז קנד ו; ב"ש שם סקי"ז; ביאור הגר"א שם סקל"ד. וראה גם מאמרו של הגר"א שפירא, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 235 ואילך. [314] ראה במ"מ אישות שם; תוס' יבמות סה א ד"ה שבינו. [315] תוס' שם; רא"ש יבמות שם; טוש"ע שם; ביאור הגר"א שם סקל"ג. [316] דעת הרא"ש אליבא דב"ש שם סקט"ז, וביאור הגר"א שם. [317] שו"ת הרא"ש כלל מג; טוש"ע שם. וראה בפסד"ר ח"א עמ' שסד פרטים נוספים בתביעות שונות של האשה. וראה עוד בשו"ת ישכיל עבדי ח"ו חאבהע"ז סי' צט, וסי' קב, וסי' קח — דיונים

קידושי טעות – היה הבעל עקר לפני הנישואין, ולא גילה דבר זה לאשתו, אם אין לו גבורת אנשים, ואינו יכול לבעול כלל, הרי זה קידושי טעות; ואם יכול לבעול, אלא שבגלל סיבות אחרות הוא עקר, אין אלו קידושי טעות³¹⁸.

מי שהיה עקר, שאין לו גבורת אנשים כלל, וטיפלו בו הרופאים ולא הועילו לרפאותו, ונשא אשה ולא גילה לה מצבו, ואחר כך סירב לגרשה בגט, וברח – יש מי שכתב, שיש להתיר את האשה מטעם קידושי טעות³¹⁹.

עם טיפול רפואי – בעל עקר, שטוען שיכול לקבל טיפולים רפואיים שיועילו לרפאותו מעקריותו, אין כופים עליו לתת גט לאשתו, אבל אין האשה חייבת להמתין לטיפוליו הרפואיים, ועל בית הדין לחייב את הבעל לתת גט³²⁰. אכן, יש הסבורים, שאם טענת האשה שהיא רוצה ילד משום 'חוטרא בידה', והבעל טוען שבעזרת טיפולי פוריות הוא יכול להוליד ילדים, שוב אין דינו כעקר³²¹.

אם הוכח בוודאות שאין לבעל גבורת אנשים, ואינו יכול להירפא, כופים אותו

לתת גט לאשתו; ואם יש הכחשות בין הצדדים, והאשה טוענת שאין לו גבורת אנשים, והבעל טוען שהוא קיבל טיפול רפואי ונרפא, אם יש רגליים לדבר שהאשה צודקת, כגון שהיא עדיין בתולה, יש לחייב את הבעל לתת גט לאשתו, אבל אי אפשר לכוף אותו על כך³²².

פסח

ההלכות הנוגעות לחולה בפסח רבות הן, ולפיכך נתייחד לחג זה ערך נפרד. ההלכות נוגעות הן למצוות העשה שבחג הפסח, והן ללאווים שבו.

ביחס לדינים הכלליים הנוגעים לחולה ביום-טוב ובחול-המועד – ראה ערך מועדים ותעניות.

א. דיני חולה בערב פסח

בדיקת חמץ בבית חולים – חולה המאושפז בבית חולים אור לי"ד בניסן, חייב לבדוק את החמץ בארון שליד מיטתו. יש אומרים שלא יברך על בדיקה זו¹; ויש מי שכתב שיכול לברך². ואם

של ביה"ד הגדול בשאלות של גט בטיעון של חוסר כח גברא. [318] שו"ת חות יאיר סי' רכא. וראה בפסד"ר ח"י עמ' רמא, שהסתפקו לומר שבכל עקרות יש דין של קידושי טעות, עיי"ש. וראה באריכות באוצה"פ סי' לט סקל"ב אות יז. [319] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"א סי' עט. וראה עוד בשו"ת עין יצחק חאבהע"ז סי' כד; שו"ת באר יצחק סי' ד; שו"ת בית הלוי סי' ג. וראה עוד באוצה"פ שם. וראה עוד בעניין איש חסר כוח גברא כעילה לגט מצד האשה בפסד"ר, ה. עמ' קנד; שם עמ' רלט. [320] פסד"ר כרך

י עמ' קד. וראה שו"ת הריב"ש סי' קכו; שו"ת תשב"ץ ח"א סי' א (הובא בבי"א אבהע"ז סי' קנד). [321] הרבנים א. שפירא, י. קוליץ, מ. אליהו, הובאו דבריהם במאמרו של הרב י. שפרן, בד"ד, 4, תשנ"ז, עמ' 55 ואילך. [322] שו"ת הרשד"ם חאבהע"ז סי' קג; שו"ת קובץ תשובות ח"ב סי' קכב.

[1] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו במדריך כשרות תש"ס של הרבנות הראשית והמועצה הדתית, ירושלים, עמ' 34 ואילך; תורת היולדת פמ"ג ס"א. [2] הגרי"י נויבירט, הובאו דבריו